EMILE DURKHEIM

Diğer birçok sosyolog düşünürün aksine, Emile Durkheim'in teorik yönelimi çok az belirsizlik içerir. O yoğun bir biçimde büyük ölçekli toplumsal yapıların ve bizzat toplumun bireylerin düşünce ve eylemleri üzerindeki etkisiyle ilgilenmiştir. O, toplumsal yapı ve kültür üzerindeki vurgusuyla, yapısal-işlevselci teorinin biçimlenmesini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bilgi ışığında, bölümün amacı, Durkheim'in teorik perspektifini, özel (ancak sadece ona özgü olmayan) makro-sosyolojik ilgileriyle bağlantı içinde betimlemektir.

Durkheim'in sosyolojisinin merkezinde toplumsal olgu kavramının gelişimi ve kullanımı yer alır. Biz bu bölümde söz konusu kavram hakkında çok şey söyleyeceğiz, ancak bu noktada özet bir girişe gerek vardır. Modern terimler içinde, *toplumsal olgular* aktörlere dışsal ve zorlayıcı toplumsal yapılar ve kültürel normlar ve değerlerden oluşur. Nitekim bu metnin okuyucuları, öğrenciler olarak, üniversite eğitimi görmeye büyük önem veren Amerikan toplumunun norm ve değerleri kadar üniversite bürokrasisi gibi toplumsal yapıların da kısıtlayıcılığı altındadırlar. Benzer toplumsal olgular sosyal hayatın tüm alanlarındaki bireyler üzerinde kısıtlamalarda bulunurlar.

Durkheim'in toplumsal olgu kavramını niçin geliştirdiğini ve terimle neyi kast ettiğini açıklamak için, en azından içinde yaşadığı entellektüel bağlam bazı yönleriyle incelenmelidir.

Durkheim'e göre (1900), sosyoloji Fransa'da ondokuzuncu yüzyılda doğmuştur. Durkheim sosyolojinin antik dönem düşünürlerindeki (örneğin, Platon ve Aristoteles'teki) köklerini ve Montesquieu ve Condorcet gibi Fransız felsefecilerdeki daha yakın kaynakları olduğunu kabul eder. Örneğin Durkheim'e göre 'sosyal bilimin temel ilkelerini ilk kez ortaya koyan Montesquieu'dur' (1893). Ancak, Durkheim'e göre, Montesquieu (ve Condorcet) yeterince ileri gitmemişlerdir: "Onlar, tamamen yeni bir disiplin yaratmaya çalışmaktan ziyade, ilgilerini toplumsal olgular hakkında zekice ve yeni görüşler ortaya koymakla sınırlamışlardır" (1900). Durkheim, Saint-Simon'u ilk kez bir toplumsal dünya bilimi anlayışı formüle etmesi nedeniyle över, ancak Saint-Simon'un düşünceleri dağınık ve yetersizdir. Bu düşünceler,

Durkheim'e göre, "ilk kez tutarlı ve metodolojik pozitif bir toplum bilimi kurmaya çalışan" Comte tarafından daha mükemmel hale getirilmiştir (1900).

Her ne kadar *sosyoloji* terimi birkaç yıl önce ilk kez Comte tarafından kullanılsa da, aslında ondokuzuncu yüzyıl Fransasında hiçbir sosyolojik faaliyet alanı yoktu. Hiçbir sosyolojik okul, bölüm ve hatta sosyoloji profesörü bile bulunmuyordu. Şu veya bu şekilde sosyolojik nitelikte fikirlerle uğraşan çok az düşünür vardı, ancak henüz sosyolojinin bilimsel bir disiplin olarak faaliyette bulunacağı hiçbir "yer" yoktu. Gerçekte, mevcut disiplinler böyle bir alanın kurulmasına karşı güçlü bir muhalefet içindeydi. En önemli muhalefet psikoloji ve felsefeden gelmekteydi: her iki disiplin de sosyolojinin hâkimiyet kurmaya çalıştığı alanın kendilerine ait olduğunu iddiasındaydı. Sosyolojiden beklentileri hesaba katılırsa, Durkheim'in ikilemi bu yeni bilim için bağımsız ve kabul gören bir yerin nasıl yaratılacağı sorunu idi.

Durkheim, sosyolojinin, felsefeden bağımsızlığını kazanabilmek için empirik araştırmaya yönelmesi gerektiğini ileri sürer. Bu iddia yeterince açık görünür, ancak durum, Durkheim'in sosyolojinin aynı zamanda bizzat sosyoloji *içindeki* bir felsefe okulunun tehdidi altında olduğu şeklindeki inancıyla daha karmaşık bir hale gelir. Ona göre, sosyolog olduğunu düşünenler çağının iki temel şahsiyeti Comte ve Spencer, empirik araştırma yapmaktan ziyade, toplumsal dünyayı felsefi ve soyut düzeyde açıklamaya çalışmışlardır. Eğer bu araştırma alanı Comte ve Spencer'in belirlediği yönde ilerlemeye devam edecekse, Durkheim'e göre, bir felsefe branşı olmaktan öteye gitmeyecektir. Sonuç olarak o, Comte ve Spencer'e karşı mücadeleye geçilmesi gerektiğini düşünür (Durkheim, 1895). Durkheim, her ikisini de, gerçek dünyadaki fenomenleri somut olarak araştırmak yerine, toplumsal olgular hakkında ön-hükümlerde bulunmakla suçlar. Nitekim Comte, farklı toplumların değişen doğası hakkında daha kesin, sağlam ve temel bir çalışma yapmaktan ziyade, teorik olarak, toplumsal dünyanın giderek daha mükemmel bir toplum yönünde evrimleştiğini varsaymakla suçlanır. Benzer şekilde Spencer, gerçekte uyumun olup olmadığını araştırmaktan ziyade, toplumda uyumun bulunduğunu varsaydığı için eleştirilir.

TOPLUMSAL OLGULAR

Durkheim, felsefeden bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olmak ve açık ve bağımsız bir kimlik kazandırmak için, sosyolojinin ilgi alanını toplumsal olguların araştırılmasıyla sınırlar. Toplumsal olgu kavramı birkaç bileşenden oluşur, ancak sosyolojiyi felsefeden ayırmada temel önemde olan, *toplumsal olguların şeyler olarak alınabilecekleri* fikridir. Toplumsal olguların *şeyler* olarak alınabilmeleri için, onların felsefi *değil*, aksine empirik olarak araştırılabilmeleri gerekir. Durkheim, düşüncelerin geriye yönelik (felsefi) olarak bilinebileceklerine, ancak *şeyler*in "salt zihinsel etkinliklerle kavranamayacağı"na inanır; onlar kendi kavramları için "zihin dışından veriler"e gerek duyarlar (1895). Toplumsal olguların şeyler olarak empirik tarzda araştırılması, Durkheimci sosyolojiyi Comte ve Spencer'in büyük ölçüde içebakışçı teorik yaklaşımından uzaklaştırır.

Toplumsal olguların şeyler olarak alınması felsefeden gelebilecek tehdidi (en azından Durkheim'i ilgilendirdiği kadarıyla) savuştursa da, bu tavır psikolojiden gelecek tehditle ilgili problemin çözümünün sadece bir parçasını oluşturur. Durkheimci sosyoloji gibi, psikoloji de zaten büyük ölçüde empirikti. Durkheim, sosyolojiyi psikolojiden farklı kılmak için, toplumsal olguların aktöre *dışsal* ve *zorlayıcı* olduklarını ileri sürdü. Sosyoloji toplumsal olguları araştırırken, psikoloji de psikolojik olgular üzerinde çalışabilirdi. Durkheim için, psikolojik olgular esasen kalıtsal olgulardır. Her ne kadar kesinlikle günümüzdeki psikolojiye uygun düşmese (ve hatta psikolojinin ilgi alanının en uygun ifadesi olmasa) bile, bu tespit Durkheim'in iki alan arasında açık bir ayrım yapmasını mümkün kılmıştır. Psikolojik olgular açıkça içsel (kalıtsal) iken, sosyolojik olgular dışsal ve zorlayıcıdır. Göreceğimiz gibi, bu farklılaştırma çabası Durkheim'in bizi ikna etmeye iteceği ölçüde açık değildir. Yine de Durkheim, toplumsal olguyu *aktör*e *dışsal* ve *zorlayıcı* bir *şey* olarak tanımlayarak, (en azından kendi döneminde) sosyolojiyi felsefe ve psikolojiden ayırma yönünde mantıken iyi bir iş yapmış görünmektedir. Ancak, belirtilmesi gerekir ki, Durkheim bunu gerçekleştirmek için –özellikle sosyolojiyi toplumsal olguların araştırılmasıyla sınırlayarak– "uç" bir konum takınmıştır (...). Bu uç konumun, günümüzde en azından bazı sosyoloji branşlarıyla sınırlı olması gerekirdi.

Biz toplumsal bir olgunun bir şey olduğunu ve ayrıca dışsal ve zorlayıcı olduğunu biliyoruz, ancak neler toplumsal olgudurlar? Gerçekte, Durkheim iki genel toplumsal olgu tipinden söz eder –maddî ve mad-

dî-olmayan. *Maddî toplumsal olgular*, gerçek, maddî varlıklardan oluştukları için, ikisinden en açığıdırlar, ancak onlar Durkheim'in çalışması için daha az önemlidirler. Durkheim'in sözleriyle, "Toplumsal olgu kimi zaman, dış dünyaya ait bir unsur olduğu sürece, maddîleştirilir" (1897). Mimarî ve hukuk onun maddî toplumsal olgularla kast ettiği şeyin iki örneğini oluşturur. Biz bu bölümde diğer örnekler üzerinde duracağız.

Durkheim'in çalışmasının büyükçe bir kısmını ve sosyolojisinin merkezini maddî-olmayan toplumsal olguların araştırılması oluşturur. Durkheim'in sözleriyle: "Her toplumsal bilinç... dışsallaştırılmaz ve maddîlik kazanmaz" (1897). Artık sosyologların *normlar* ve *değerler* olarak veya daha genelde kültür olarak (...) adlandırdığı şeyler Durkheim'in *maddî-olmayan toplumsal olgular* terimiyle anlatmak istediklerine denk düşer. Ancak bu görüş bir problem yaratır: Normlar ve değerler gibi maddî-olmayan toplumsal olgular nasıl aktöre dışsal olabilirler? Onlar aktörlerin zihni dışında yer alabilirler mi? Aktörlerin zihinleri içindeyseler dışsal olmaktan ziyade içsel değiller midir?

Bu problemi açıklamak için, 'maddî toplumsal olgular açıkça dışsal ve zorlayıcı iken, bu özellikler maddî-olmayan olgularda o kadar açık-seçik değildir' diyerek, Durkheim'in tezinin yeniden tanımlanmasına gerek vardır. (...). Bu olgular en azından bir ölçüde insanların zihinlerinde yer alırlar. Maddî-olmayan olguları kavramsallaştırmanın en iyi yolu, onların psikolojik olgulara dışsal ve zorlayıcı olduklarını düşünmektir. Bu sayede, hem psikolojik olguların hem de *bazı* toplumsal olguların bilinç içinde ve arasında yer aldığını görebiliriz. Durkheim bunu birkaç yerde açıklar. O, bir yerde, toplumsal olgulardan söz ederken: "Bireysel bilinçler, iç içe geçerek ve birbiriyle kaynaşarak gruplar oluşturup, *istendiğinde psikolojik olan*, ancak yeni bir tür psişik bireysellik oluşturan bir varlığın oluşumuna yol açarlar" ifadesini kullanır (Durkheim, 1895, italikler eklenmiştir). Bir başka yerde "Bu, onların [yani, maddî-olmayan toplumsal olguların] belli bir biçimden sonra zihinsel olmadıkları anlamına gelmez, zira onların tümü düşünme veya davranış biçimlerini içerirler" (1895) der. Nitekim, en iyisi, maddî-olmayan toplumsal olguların, en azından bir ölçüde zihinsel fenomenler olduklarının, ancak zihinsel sürecin bir başka yanı –psikolojik olgular– için dışsal ve zorlayıcı zihinsel fenomenler olduklarının düşünülmesidir. Bu Durkheim'in sosyoloji ve psikoloji arasındaki ayrımını bir ölçüde bulanıklaştırır, ancak onun daha gerçekçi ve sonuçta daha savunulabilir bir ayrım yapmasına yardımcı olur. Sosyoloji zihinsel fenomenlerle ilgilenir, ancak onlar genellikle psikolojidekilerden farklı bir düzene sahiplerdir. Durkheim, bu yüzden, sosyologların normlar ve değerlerle ilgilenirken, psikologların ilgi alanını insan içgüdüleri gibi şeylerin oluşturduğunu öne sürer.

Toplumsal olgular, bu yüzden, Emile Durkheim'in sosyolojisinde temel bir rol oynar. Onun çalışmasından en önemli toplumsal olguları öz olarak ortaya çıkarmanın ve onun bu olgular arasındaki ilişkiler hakkındaki düşüncelerini analiz etmenin pratik bir yolu, Durkheim'in onları toplumsal gerçeklik *düzeyler*i içinde sınıflandırma girişimleriyle işe başlamaktır. O, işe maddî toplumsal olgular düzeyinden başlar: ancak bunun nedeni, söz konusu düzeyin, kendisi için, en önemli düzey olması değil, aksine onun unsurlarının çoğu kez yaptığı teorileştirmede öncelik kazanmasıdır. Maddî olgular onun çalışmasının asıl merkezini oluşturan maddî-olmayan toplumsal olguları etkilerler. (Her ne kadar her iki toplumsal olgu tipi üzerinde yoğun biçimde duracaksak da, Durkheim'in toplumsal gerçekliğin daha makro boyutları üzerine düşünceleri hakkında konuşmak için bazı şeylerin bilinmesine gerek vardır.)

Durkheim'in çalışmasında yer alan temel gerçeklik düzeyleri aşağıdaki gibi verilebilir (Lukes, 1972: 9-10):

A. Maddî Toplumsal Olgular

1. Toplum
2. Toplumun yapısal bileşenleri (örneğin, kilise ve devlet)
3. Toplumun morfolojik bileşenleri (örneğin, nüfus dağılımı, iletişim kanalları ve yerleşme düzenleri)

B. Maddî-olmayan Toplumsal Olgular

1. Ahlâk
2. Kollektif bilinç
3. Kollektif temsiller
4. Toplumsal eğilimler

Her iki kategorideki düzeyler azalan genellik derecesine göre sıralanmıştır.

Durkheim'in benzer bir makro düzey yönelim içindeki yapısal-işlevselciliğin gelişiminde rol oynamasının nedenlerinden biri, onun makro-düzey toplumsal olgulara odaklanmasıdır (...). Daha özel olarak, biyolojiden yararlanıp organik analojiler kullanan Durkheim, toplumu "organlar"dan (toplumsal olgulardan) ve toplum için çeşitli işlevlere sahip toplumsal yapılardan ibaret olarak görür. Durkheim, işlevlerin veya farklı yapıların yüklendikleri amaçların onlara varlık kazandıran faktörlerden ayrı tutulmaları gerektiğini öne sürer. Durkheim'in ilgisini, hem toplumsal yapının amaçları hem de bu yapıların yüklendikleri işlevlerin araştırılması çekiyordu, ancak o bu iki araştırma konusunu birbirinden ayırmayı amaçlıyordu.

Durkheim'in teorisinin mantığını modern dünyanın gelişimi analizine kadar götürebiliriz. Bu mantık biçimi, en açık biçimde, en önemli çalışmalarından biri *Toplumda İşbölümü*'nde (1893) gözlenebilir.

TOPLUMDA İŞBÖLÜMÜ

Durkheim, *Toplumda İşbölümü*'ndeki analizini ideal toplum tipi anlayışı üzerine kurar. *Mekanik dayanışma*nın karakterize ettiği daha ilkel tip, işbölümünün oldukça sınırlı düzeyde olduğu veya bulunmadığı nispeten farklılaşmamış bir toplumsal yapıya sahiptir. *Organik dayanışma*nın karakterize ettiği daha gelişkin tip ise daha büyük ve daha gelişmiş bir işbölümüne sahiptir. Durkheim için, *toplumda işbölümü* görevler veya sorumluluklarda belli ölçüde uzmanlaşmayı gerektiren maddî toplumsal bir olgudur. İlkel toplumlardaki insanlar, –oldukça farklı görevlerin yerine getirildiği ve birçok sorumluluk gerektiren– çok genel konumları işgal ederler. Başka deyişle, ilkel insanın elinden her işin gelmesi gerekmektedir. Daha modern toplumlarda yaşayanlar, aksine, daha uzmanlaşmış konumları işgal ederler ve çok daha sınırlı görev ve sorumluklulara sahiplerdir. Örneğin, ilkel toplumlarda bir anne-ev kadını olmak modern toplumlardakine göre çok daha az uzmanlaşmış bir konumdur. Artık, daha önceden anne-ev kadınının sorumluğunda olan birçok görevi yüklenen çamaşır yıkama servisleri, çocuk bezi değiştirme hizmetleri, ev hizmetleri ve emek tasarrufu sağlayan araçlar (bulaşık makineleri, mikro-dalga fırınlar, yemek servisleri vb.) vardır.

İşbölümündeki değişiklikler toplumsal yapı açısından oldukça kapsamlı sonuçlara sahiptir ve daha önemli sonuçlardan bazıları iki dayanışma tipi –mekanik ve organik dayanışma– arasındaki farklılıklarda kendini gösterir. Durkheim, dayanışma konusunu ele alırken, toplumu bir arada tutan şeyle ilgilendi. Tüm insanlar genele uygun biçimde davrandıkları için, mekanik dayanışmanın karakterize ettiği bir toplum bütünlük içindedir. İnsanları birbirine bağlayan şey, tümünün benzer etkinliklerde bulunması ve benzer sorumluluklara sahip olmalarıdır. Aksine, organik dayanışmanın karakterize ettiği bir toplumun birliğini sağlayan insanlar arasındaki farklılıklardır –yani, onların farklı görev ve sorumluluklara sahip olmalarıdır. Modern toplumdaki insanlar nispeten sınırlı çeşitlilikte görevler yüklendiklerinden, hayatlarını devam ettirebilmek için diğer birçok insana muhtaçlardır. Avcı baba ve toplayıcı annenin yönettiği aile pratik olarak kendine yetmektedir, ancak modern aile, hafta içinde çalışmak için, bakkala, fırıncıya ve kasaba, mekanik otomatik âletlere, öğretmen, polis vb.ne muhtaçtır. Bu insanlar, ayrıca, diğerlerinin modern dünyada yaşamak için sağladıkları başka türden hizmetlere de ihtiyaç duyarlar. Böylece modern dünya bütünlüğünü, Durkheim'e göre, insanların uzmanlaşmalarıyla ve diğer birçok kişinin hizmetlerine ihtiyaç duymalarıyla sağlar. Ayrıca Durkheim, sadece bireylerin uzmanlaşmasıyla değil, aynı zamanda gruplar, yapılar ve kurumların uzmanlaşmasıyla da ilgilenmiştir. Mekanik ve organik dayanışma arasındaki son bir farklılık kayda değer önemdedir. Mekanik dayanışmanın egemen olduğu toplumlardaki insanlar birbirlerine muhtemelen yaptıkları şeyler temelinde benzedikleri için, aralarında rekabet ihtimali daha fazladır. Aksine, organik dayanışmalı toplumlarda, farklılaşma insanların işbirliği yapmalarını ve tümünün benzer temele sahip kaynaktan desteklenmesini mümkün kılar.

Dinamik Yoğunluk

İşbölümü, Durkheim'e göre, toplumsal dünyadaki bir etkileşim kalıbı olması nedeniyle, maddî toplumsal bir olgudur. Durkheim'in mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş teorisinde temel nedensel faktör olan bir başka ve yakından ilişkili maddî toplumsal olgu *dinamik yoğunluk*tur. Kavram bir toplum-

daki insan sayısını ve onlar arasındaki etkileşim miktarını anlatır. Nüfus artışı ve etkileşimde artış, kendi başlarına alındıklarında, genel toplumsal değişmede temel bir faktör değildir. İnsanların sayısı *ve* aralarındaki etkileşimdeki artış (yani, dinamik yoğunluk) mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru bir değişime yol açar; zira, bu iki faktör, birleşerek, kıt kaynaklar üzerinde rekabetin artmasına ve ilkel toplumların farklı paralel ve benzer bileşenlerinin varlıklarını sürdürmek için daha yoğun mücadelelere girmelerine yol açar. Bireyler, gruplar aileler, kabileler vb. gerçekte özdeş işlevler yüklendikleri için, özellikle de kaynaklar kıtsa, onların bunlar üzerinde çatışmaya girmeleri ihtimali yüksektir. İşbölümünün ortaya çıkışı, insanların ve onların yarattıkları toplumsal yapıların, çatışmaktan ziyade, birbirlerini tamamlamalarını sağlar; ve bu, ayrıca, barışçı birlikteliği daha fazla mümkün kılar. Yanı sıra, işbölümündeki artış, kaynaklardaki artışla birlikte, daha büyük bir etkinlik sağlar ve gittikçe daha fazla insan barış içinde varlığını sürdürebilir.

Durkheim işbölümü ve dinamik yoğunluğun farklı toplumsal dayanışma tiplerine nasıl yol açtıklarını açıklamaya çalışsa da, aslında onu ilgilendiren, –hem mekanik hem de organik dayanışmalı toplumlarda– bu maddî değişimlerin maddî-olmayan toplumsal olgular ve onların doğası üzerindeki etkisiydi. Ancak Durkheim, sosyoloji *bilimi*nin nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncesi nedeniyle, maddî-olmayan toplumsal olguların doğrudan araştırılmasının imkânsız olduğunu düşünmekteydi. Maddî-olmayan toplumsal olguların doğrudan incelenmesi, ona göre, sosyolojik olmaktan ziyade felsefi bir girişimdir. Sosyolog, maddî-olmayan toplumsal olguları bilimsel olarak araştırmak için, bu olguların doğasını ve onlardaki değişimleri yansıtan maddî olguları araştırmak ve incelemek zorundadır. *Toplumda İşbölümü*'nde bu maddî olgu hukuktur; ve bu rolü oynayan da mekanik dayanışmalı toplumlardaki hukuk ile organik dayanışmalı toplumlardaki hukuk arasındaki farklılıklardır.

Hukuk

Durkheim'e göre, mekanik dayanışmalı bir toplumu karakterize eden *cezalandırıcı hukuk*tur. Bu toplumlardaki insanlar büyük ölçüde benzedikleri ve ortak bir ahlâka büyük bir güçle bağlı oldukları için, onların ortak değer sistemlerine aykırı bir davranış çoğu birey için muhtemelen önemlidir. Çoğu insan bu tür bir suça karşı belirli duygular taşıdığı ve ortak bir ahlâka derinden bağlı olduğu için, kabahatli kişi muhtemelen ortak/genel ahlâk sistemine karşı bir suç olduğu düşünülen eylemi nedeniyle şiddetle cezalandırılacaktır. Bir domuz hırsızlığı suçlunun ellerinin kesilmesine yol açabilir; Tanrıya veya tanrılara karşı saygısızlık kişinin dilinin koparılmasıyla sonuçlanabilir. İnsanlar ahlâk sistemine kuvvetle bağlı oldukları için, ona karşı işlenen bir kabahat muhtemelen derhal, şiddetli bir cezayla karşılaşacaktır.

Aksine, organik dayanışmalı bir toplumu *iade edici hukuk* karakterize eder. Ortak/genel ahlâki değerlere karşı görünüşte önemsiz bir kabahat için bile şiddetle cezalandırılmak yerine, bu modern toplum tipinde, bireylerden muhtemelen hukuka uymaları veya eylemlerinden dolayı zarar gören kişilere verdikleri zararı karşılamaları –tazmin etmeleri– istenecektir. Organik dayanışmalı bir toplumda cezalandırıcı hukuk (örneğin, ölüm cezası) varlığını sürdürse bile, iade edici hukuk daha belirleyicidir. Güçlü ve zorlayıcı ortak/ genel ahlâk ya yoktur ya da oldukça sınırlıdır; insanların büyük çoğunluğu yasa ihlâl edildiğinde duygusal tepki göstermez. Mekanik dayanışmalı bir toplumda cezalandırıcı hukukun düzenlenişi büyük ölçüde kitlelerin elindedir, ancak iade edici hukukun devamından esas olarak uzman birimler (örneğin, polis ve mahkemeler) sorumludur. Bu durum organik dayanışmalı bir toplumda artan işbölümüyle tutarlılık içindedir.

Durkheim'in teorik sisteminde, maddî bir toplumsal olgudaki değişimler, sadece onun sosyolojisindeki daha temel unsurlardaki değişimlerin yansımalarıdır: ahlâk, kollektif bilinç, kollektif temsiller, toplumsal eğilimler ve –modern sosyolojik perspektiften en sorgulanabilir kavram olan– grup zihnindeki değişimler. (Bütün bu kavramlar aşağıda ele alınacaktır.)

Durkheim, en genel düzeyde, bir ahlâk sosyologu idi. Gerçekte, Ernest Wallwork (1972), Durkheim'in sosyolojisinin sadece onun ahlâkî meselelere karşı ilgisinin bir ürünü olduğunu ileri sürer. Yani, kendi dönemindeki ahlâkî meselelere karşı ilgisi, Durkheim'i, bir sosyolog olarak büyük ölçüde toplumsal hayattaki ahlâkî unsurları incelemeye yöneltmiştir. Durkheim'in ilgisini, en temel düzeyde, modern dünyada genel ahlâkın zayıflaması oluşturmaktaydı. Durkheim'e göre, insanlar ahlâkî bağların "patolojik bi-

çimde" çözülmesi tehdidi altındadırlar. Bu ahlâkî bağlar Durkheim için önemlidir, zira bireyler onlar olmadan sürekli artan ve doymak bilmez tutkularının kölesi olacaklardır. İnsanlar tutkularını çılgınca doyurmaya itilecek, ancak her yeni doyum sadece gittikçe daha fazla ihtiyaç yaratacaktır. Durkheim, bireylerin özgür olmak için ahlâka ve dış kontrole ihtiyaçları olduğu gibi görünüşte paradoksal bir görüşe inanır.

Anomi

Durkheim'i meşgul eden problemlerin çoğunun kaynağı genel/ortak ahlâktaki zayıflamaydı. Onun ortak ahlâkın zayıflamasıyla ilgili problemlere ilgisi en iyi şekilde *anomi* kavramında görülebilir (Hilbert, 1986). Bireylerin, yeterli ahlâkî sınırlamayla karşılaşmadıklarında, yani neyin uygun ve kabul edilebilir bir davranış olup olmadığı konusunda açık bir anlayışa sahip olmadıklarında anomiyle yüz yüze geldikleri söylenir.

Durkheim'e göre, modern toplumdaki temel "patoloji" *anomik* işbölümüdür. Anomiyi bir patoloji olarak gören Durkheim, modern dünyadaki problemlerin "tedavi edilebileceği"ne inanmaktaydı. Durkheim, modern toplumdaki yapısal işbölümünü, ortak/genel ahlâkın zayıflayan gücünü telâfi edecek bir içbütünlük kaynağı olarak gördü. Ancak, onun tezinin mantığına göre, anomi organik dayanışmayla ortaya çıkan bir patoloji olsa bile, işbölümü genel ahlâkın tamamen zayıflamasına yol açamaz. Bireyler tecrit olabilir ve oldukça uzmanlaşmış etkinliklerinde yalnız başına kalabilirler. Onlar birlikte çalıştıkları ve yaşadıkları insanlarla ortak bir bağa sahip oldukları duygusunu daha kolayca terk edebilirler. Ancak, bunun Durkheim tarafından normal-dışı bir durum olarak görüldüğünü anımsamak önemlidir, zira modern işbölümü sadece nadir durumlarda insanları izole ve anlamsız görev ve konumlara iter. Anomi kavramına sadece *İşbölümü*'nde değil, ayrıca *İntihar*'da da (Durkheim, 1897) temel intihar tiplerinden biri olarak rastlanılır. Anomik intihar kollektif ahlâkın zayıflaması ve birey üzerinde tutkularını sınırlayacak yeterli dış düzenleme olmayışı nedeniyle ortaya çıkar.

Kollektif Bilinç/Vicdan

Durkheim, genel ahlâka olan ilgisini farklı biçimlerde ve farklı kavramlarla sergiler. Durkheim, bu konuyla ilgili ilk çabalarında, *kollektif bilinç* kavramını geliştirir. Bu kavram *Toplumda İşbölümü*nde şöyle ifade edilir:

> Aynı toplumun ortalama yurttaşlarının ortak inançlar ve duygular bütünü, kendine ait bir hayata sahip özel bir sistem oluşturur; bu sistem *kollektif* veya *ortak bilinç* olarak adlandırılabilir... Nitekim o, sadece özel bilinçler sayesinde algılansa bile, ondan tamamen farklı bir şeydir.
>
> (Durkheim, 1893)

Maddî-olmayan bir toplumsal olgu örneği olarak kollektif bilince ilgimiz bağlamında, bu tanımdaki birkaç noktanın altının çizilmesi önemlidir. İlk olarak, açıktır ki, Durkheim, –insanların inanç ve duyguları "toplam"ından söz ederken– kollektif bilincin belirli bir toplum biçiminde ortaya çıktığını düşünmekteydi. İkinci olarak, Durkheim kollektif bilinci açıkça bağımsız, özel bir kültürel sistem olarak görmüştür. Durkheim, kollektif bilinç hakkında bu yönde düşünceleri olsa bile, onun bireysel bilinç aracılığıyla kavranacağını da yazar. (Durkheim'in kollektif bilinci bireysel bilinçten tamamen bağımsız bir şey olarak görmemesi, onun bir grup zihnine inandığı suçlamasını incelerken önem kazanmaktadır.)

Kollektif bilinç kavramı, Durkheim'in *İşbölümü*'nde yaptığı maddî toplumsal olgular ve onların genel ahlâktaki değişmelerle ilişkileri analizine dönmemize yardımcı olur. Onun tezinin mantığını, işbölümündeki (dinamik yoğunluktaki artış sonucunda meydana gelen) artışın kollektif bilinçte zayıflamaya yol açtığı iddiası oluşturur. Organik dayanışmalı bir toplumda kollektif bilinç mekanik dayanışmalı bir topluma göre daha az önemlidir. Modern toplumdaki insanlar, muhtemelen işbölümü sayesinde, ve sonuçta, paylaşılan ve güçlü bir kollektif bilinçten ziyade diğerlerinin yüklendikleri işlevlere ihtiyaç duymaları nedeniyle, daha fazla birliktelik içinde olabilecekler. Anthony Giddens (...), iki toplum tipindeki kollektif bilincin –hacim, yoğunluk, katılık ve içerik gibi– dört boyut temelinde farklılık gösterebileceğini belirterek kullanışlı bir ayrımda bulunur. *Hacim* kollektif bilinç tarafından kuşatılan insanların miktarını; *yoğunluk* bireylerin onun hakkında ne kadar derin duygular taşıdıklarını; *katılık* onun açıkça nasıl tanımlandığı-

nı; *içerik* ise, kollektif bilincin iki uç toplum tipinde kazanacağı biçimi anlatır. Mekanik dayanışmanın egemen olduğu bir toplumda, kollektif bilinç fiilen tüm toplumu ve onun bütün üyelerini kapsar; (örneğin, bir nedenle ihlâl edildiğinde cezalandırıcı yaptırımlara başvurulmasında görülebileceği gibi) ona büyük bir yoğunlukla inanılır; onun içeriği önemli ölçüde dinsel karakterdedir. Organik dayanışmalı bir toplumda, kollektif bilincin etki alanı ve kapsadığı insan miktarı çok daha sınırlıdır; (cezalandırıcı yaptırımların yerine iade edici hukukun geçmesinde görülebileceği gibi) insanlar ona daha az yoğun düzeyde bağlıdırlar; o çok katı değildir ve onun içeriği en iyi şekilde "ahlâkî bireycilik" deyimiyle veya ahlâkî bir ilke olarak bireyin önemindeki artışla ifade edilebilir.

Kollektif Temsiller

Kollektif bilinç kavramı, Durkheim açısından pratik olsa bile, çok geneldir ve yeterince açık değildir. Kollektif bilinç kavramının yeterince doyurucu olmayışı, Durkheim'in onu terk etmesine ve sonraki çalışmasında daha dar bir anlamdaki kollektif temsiller kavramını giderek daha fazla benimsemesine neden olmuştur. *Kollektif temsiller* kollektif bilincin özel durumları veya alt-tabakaları olarak görülebilir (Lukes, 1972). Aile, meslek, devlet, eğitim ve din kurumları gibi özel kollektivitelerin normlar ve değerlerini çağdaş toplumlardaki kollektif temsiller olarak düşünebiliriz. *Kollektif temsiller* hem daha genel hem de daha sınırlı düzeyde kullanılabilir, ancak kritik önemde olan, kavramın maddî-olmayan toplumsal olguları daha geniş kapsamlı kavram olan kollektif bilinçten daha sınırlı düzeyde kavramsallaştırmayı sağlamasıdır. Kollektif temsiller, büyük ölçüde spesifik olsalar bile, bireysel bilinç düzeyine indirgenemezler: "*Kollektif temsiller*in kaynağı ilişkili bireyler alt-tabakasıdır… ancak onlar *sui generis* niteliklere sahiptirler" (...). Latince kökenli olan sui generis terimi kendine has anlamına gelmektedir. Durkheim terimi kollektif temsillerin yapısına gönderimde bulunmak için kullandığında, onların kendilerine has karakterinin bireysel bilince indirgenmeyeceğinden söz etmektedir. Bu onları kesin olarak maddî-olmayan toplumsal olgular alanına yerleştirir, zira onlar varolmak için özel bir bireye muhtaç değillerdir. Onlar, ayrıca, bir bireyden daha fazla ömre sahip olmaları anlamında bireylerden bağımsızlardır. Kollektif temsiller Durkheim'in maddî-olmayan toplumsal olgular sisteminin merkezi bileşenini oluşturur.

İNTİHAR VE TOPLUMSAL EĞİLİMLER

Durkheim, daha dar (ve daha dinamik), daha az net –aynı zamanda, maddî-olmayan bir toplumsal olguyu anlatan– bir kavram bulur: *toplumsal eğilimler.* Bunlar, Durkheim tarafından, yukarda ele alınan diğer olgular gibi, "birey üzerinde aynı nesnelliğe ve aynı güce sahip, ancak "bu belirgin bir formdan yoksun" maddî-olmayan toplumsal olgular olarak tanımlanırlar (1895). O, bunlara örnek olarak "kalabalık içindeki tutkular, kızgınlıklar ve merhamet duygularıyla ilişkili büyük hareketler"i verir (Durkheim, 1895). Toplumsal eğilimler, her ne kadar diğer olgulara göre daha az somut olsalar da, yine de –Durkheim'in sözlerinden de anlaşılabileceği gibi– toplumsal olgulardır.

Durkheim, toplumsal eğilimler fikrini *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda açıklamıştır (1895), ancak o kavramı –Amerikan empirik araştırmaların gelişiminde bir model haline gelen– empirik bir araştırmada açıklayıcı değişken olarak kullanır (...). Gerçekte, *İntihar*'da aktarılan araştırma (1897), *Kurallar*'da geliştirilen düşüncelerin özel bir toplumsal olgunun –intiharın– empirik olarak araştırılmasında kullanılması olarak görülebilir. Durkheim, *İntihar*'da, toplumsal olguların, özelde toplumsal eğilimlerin, bireye dışsal ve zorlayıcı olduğunu gösterir. Durkheim'in intihar araştırmasını seçmesinin nedeni, onun nispeten somut ve özel bir olgu olmasıydı. İntihar üzerine nispeten iyi veriler vardı ve o genellikle en özel ve kişisel bir edim olarak görülmekteydi. Durkheim'e göre, sosyolojinin intihar gibi bu görünüşte bireysel davranışı açıklayabilecek bir rol yüklenebileceği kanıtlanırsa, sosyolojinin alanını sosyolojik analize açık görülen alanlara genişletmek nispeten kolay olacaktır. Son olarak, Durkheim'in intihar araştırmasını seçmesinin bir nedeni, aydınlar topluluğunu bu olgunun araştırılmasında kendi örneğinin uygun olduğuna ikna ettiğinde, sosyolojinin akademik dünyada kabul görmesi için önemli bir fırsat yakalanacağına inanmasıydı.

Bir sosyolog olarak Durkheim'i, özel bir bireyin niçin intihar girişiminde bulunduğu ilgilendirmiyordu. Bu görev psikologlara bırakılabilirdi. Bunun yerine, Durkheim, intihar *oranlar*ındaki farklılıkları açıklamaya çalıştı, yani onu niçin bir grubun bir başka gruba göre daha yüksek intihar oranına sahip olduğu ilgilendiriyordu. Durkheim biyolojik, psikolojik ve sosyal-psikolojik faktörlerin esasında bir gruptan

diğerine veya dönemden döneme sabit kaldığını varsayma eğilimindeydi. İntihar oranlarında bir gruptan diğerine veya dönemden döneme bir sapma varsa, ona göre, bu farkların nedeni sosyolojik faktörler, özelde, toplumsal eğilimlerdeki çeşitliliklerdi.

İlgisini empirik araştırmaya yoğunlaştıran Durkheim'in gönlü intihar oranlarındaki farklılıkların diğer muhtemel nedenlerini basitçe göz ardı etmeye razı değildi; aksine, onları empirik olarak sınamaya çalıştı. O *İntihar*'a intihar nedenleri hakkındaki bir dizi alternatif görüşle başlar. Bunlar arasında, bireysel psikopatoloji, ırk, kalıtım ve iklim koşulları vardı. Her ne kadar Durkheim, bunlardan her birinin intihar oranlarındaki farklılıklar için temel önemde olduğu fikrini çürütmek için birçok farklı olguyu incelese de, onun en açık argümanı ve genel perspektifiyle en tutarlı olanı, ırksal faktörlerin farklılıklarla ilişkisi üzerine olanıydı. Irkın kabul edilmeme nedenlerinden biri, aynı ırk *içindeki* farklı gruplar arasında intihar oranlarının farklılık göstermesiydi. Irk intihar oranlarındaki farklılıkların önemli bir nedeni olsaydı, onun farklı alt-gruplar üzerinde benzer bir etkiye sahip olacağını varsaymamız gerekecekti. Oranlardaki farklılıkların önemli bir nedeni olarak ırka karşı bir başka kanıt, bir toplumdan başkasına geçildiğinde, belirli bir ırka ait intihar oranların değişmesidir. Irk intiharla ilişkili toplumsal bir olgu olsaydı, farklı toplumlarda aynı etkiye sahip olması gerekirdi. Durkheim'in buradaki argümanı yeterince güçlü olmasa ve hatta reddettiği diğer faktörler üzerinde daha zayıf bir etkiye olsa bile, bu bize Durkheim'in dışsal olarak düşünülmesi gerektiği şeyleri empirik olarak göz ardı etme problemine yaklaşımının doğası hakkında bir düşünce vermez: öyle ki, o en önemli nedensel değişkenler olarak düşündüğü şeyleri alabilirdi.

Durkheim, yukarda tartışılan faktörleri reddetmenin yanı sıra, ilk Fransız psikolog Gabriel Tarde'ın (1843-1904) taklit teorisini de inceler ve reddeder. Taklit teorisi, insanların intihar girişiminde bulunan başkalarının eylemlerini taklit ettikleri için intihar girişiminde bulunduklarını (ve diğer birçok eylem içinde yer aldıklarını) öne sürer. Bu sosyal psikolojik sosyolojik düşünme biçimi Durkheim'in toplumsal olgular üzerine ilgisine yabancıdır. Durkheim, neticede, onu çürütme zahmetine katlanır. Örneğin, Durkheim, şöyle bir çıkarımda bulunur: taklit gerçekten de önemli olsaydı, yüksek intihar oranına sahip bir ülkeyle aynı sınırı paylaşan uluslar yüksek intihar oranlarına sahip olacaklardı. O, bu coğrafi faktörün önemiyle ilgili verilere baktıktan sonra, arada hiçbir ilişki bulunmadığı sonucuna varır. Durkheim, bazı bireysel intiharların taklit sonucu meydana gelebileceğini kabul eder, ancak taklit genel intihar oranları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmayan sınırlı bir faktördür. Durkheim, toplumsal bir olgunun nedeninin sadece bir başka toplumsal olgu olabileceğini düşündüğü için, taklidin önemli bir faktör olduğu tezine karşı çıkar. Taklit, sosyal psikolojik bir olgu olması yüzünden, Durkheimci sistemde, toplumsal intihar oranlarındaki farklılıkların önemli bir nedeni olamaz. Onun ifadesiyle, "Toplumsal intihar oranı sadece sosyolojik olarak açıklanabilir" (1897).

Durkheim için, intihar oranlarındaki değişmelerde rol oynayan kritik önemdeki faktörler toplumsal olgular düzeyindeki farklılıklarda bulunabilir. Kuşkusuz, iki toplumsal olgu tipi vardır: maddî ve maddî-olmayan. Genelde, maddî toplumsal olgular nedensel öncelikli bir konum işgal ederler, yoksa nedensel olarak önce-gelmezler. Örneğin, Durkheim, intihar oranlarındaki farklılıklarda dinamik yoğunluğun önemine bakar, ancak onun etkisinin sadece dolaylı olduğunu bulur. Ancak, dinamik yoğunluktaki (ve diğer maddî toplumsal olgulardaki) farklılıklar maddî-olmayan toplumsal olgular üzerinde bir etkiye sahiplerdi ve bu farklılıklar intihar oranlarını doğrudan etkilemekteydi. Durkheim ilişkili iki tez ortaya atar. Bir yanda, ona göre, farklı kollektiviteler farklı kollektif bilince ve kollektif temsillere sahiplerdir. Bunlar, ayrıca, intihar oranlarında farklılık yaratıcı farklı toplumsal eğilimler üretirler. İntiharı araştırmanın bir yolu, farklı toplumları veya farklı kollektivite biçimlerini karşılaştırmaktır. Öte yandan, Durkheim'e göre, kollektif bilinçteki değişmeler –ayrıca, intihar oranlarında değişime sebep olan– toplumsal eğilimlerde değişmelere yol açarlar. Bu da bizi belli bir kollektivitedeki intihar oranlarında yaşanan değişimleri tarihsel olarak araştırmaya götürür. Her iki örnekte, kültürler-arası veya tarihsel boyutta, iddianın mantığı özünde aynıdır: kollektif bilinçteki farklılıklar veya değişmeler toplumsal eğilimlerde farklılıklar veya değişmelere yol açacak ve bunlar da, ayrıca, intihar oranlarında farklılıklar veya değişmelere neden olacaklardır. Başka deyişle, intihar oranlarındaki değişmelerin nedeni toplumsal olgulardaki, esas olarak toplumsal eğilimlerdeki değişmelerdir. Durkheim, intiharın oluşumunda toplumsal eğilimlerin rolü konusunda yeterince açık konuşur:

> Her toplumsal grup kollektif, kendine özgü davranma eğilimindedir, ... O... toplum aracılığıyla işleyen *bencillik, özgecilik veya anomi* eğilimlerini yaratır... Tüm toplumsal bedenin bu eğilimleri, bireyleri etkileyerek, onların intihar girişiminde bulunmalarına yol açar. (Durkheim, 1897)

Dört İntihar Tipi

Durkheim'in intihar teorisi ve sosyolojik muhakeme biçimi, sözünü ettiği dört intihar tipi –bencil, elcil, anomik ve fatalist tipler– incelendiğinde daha açık olarak görülebilir. Durkheim bu dört intihar biçiminin her biriyle toplumsal bütünleşme veya toplumun düzenleme düzeyi arasında bağlantı kurar. *Bütünleşme* kollektif duyguların paylaşılma derecesini gösterir. Özgeci intihar yüksek düzeyde, bencil intihar ise düşük düzeyde bütünleşmeyle bağlantılıdır. *Düzenleme* insanlar üzerindeki dış kısıtlayıcıların derecesini anlatır. Fatalist intihar yüksek düzeyde, anomik intihar ise düşük düzeyde düzenlemeyle bağlantılıdır. Whitney Pope (1976), Durkheim'in incelediği dört intihar tipinin oldukça kullanışlı bir özetini sunar; ve bunu yüksek ve düşük bütünleşme ve düzenleme düzeyleri arasında ilişki kurarak yapar:

Bütünleşme	Düşük	Bencil intihar
	Yüksek	Özgeci intihar
Düzenleme	Düşük	Anomik intihar
	Yüksek	Fatalist intihar

Bencil İntihar. Yüksek *bencil intihar* oranlarına muhtemelen bireyin genel toplumsal birimle yeterince bütünleşmediği toplumlar, kollektiviteler veya gruplarda rastlanabilir. Bu bütünleşme eksikliği bireyler arasında anlamsızlık duygusuna yol açar. Güçlü kollektif bilince ve ondan kaynaklanan güçlü, kuşatıcı eğilimlere sahip toplumlar, muhtemelen, kendi yaşantılarında daha geniş bir anlam duygusuna sahip insanlar yaratmanın yanı sıra, bencil intiharın yaygın düzeyde yer almasını da engellerler. Bu toplumsal eğilimler zayıf olduğunda, bireyler kollektif bilinci daha kolayca aşabilecek ve istediklerini yapabileceklerdir. Bireyler zayıf kollektif bilince sahip daha büyük toplumsal birimlerde özel çıkarlarının peşinde istedikleri gibi koşabileceklerdir. Bu sınırlandırılmamış bencillik, büyük ihtimalle, önemli ölçüde kişisel doyumsuzluğa yol açacaktır, zira tüm ihtiyaçlar karşılanamayacak ve karşılanabilenler de gittikçe daha fazla ihtiyaç ve nihayetinde doyumsuzluk yaratacak –ve bazıları için, intihara yol açacaktır (...). Ancak, güçlü bir bütünleşme içindeki aileler, dinsel gruplar ve hükümetler güçlü bir kollektif bilince sahip aktörler gibi davranacaklar ve intihardan vazgeçirici bir rol oynayacaklardır. Durkheim burada konuyu dinsel gruplar bağlamında ortaya koyar:

> Din insanı kendine zarar verme arzusuna karşı korur... Dini meydana getiren şey, herkes için ortak inanmaya değer, geleneksel ve zorunlu belirli inançlar ve pratiklerin mevcudiyetidir. Bu kollektif zihinsel durumlar daha çok sayıda ve daha güçlü oldukça, dinsel topluluğun bütünleşmesi de o kadar kuvvetli, ayrıca değeri de o kadar *büyük* olacaktır.
>
> (Durkheim, 1897)

Toplumsal çözülmeler özel toplumsal eğilimler yaratır ve bunlar da intihar oranlarındaki farklılıkların temel nedenlerini oluşturur. Örneğin, Durkheim "depresyon ve hayal kırıklığı eğilimleri"ne yol açan toplumsal çözülmeden söz eder (1897). Toplumdaki ahlâkî çözülme bireyi intihara eğilimli kılar, ancak depresyon eğilimlerinin de bencil intihar oranlarında farklılıklar yaratması gerekir. İlginçtir ki, Durkheim burada toplumsal güçlerin önemini, bireyin toplumsal sınırlamalardan bağımsız olduğunun düşünülebileceği bencil intihar örneğinde bile yeniden doğrular. Aktörler kollektivitenin gücünden *asla* bağımsız değillerdir: "Bir insan ne kadar bireyselleşirse bireyselleşsin, her zaman kollektif kalan bir yan vardır –çoğu depresyon ve melankoli bu aynı abartılmış bireycilikten kaynaklanır. O, artık elde edecek hiçbir şey olmadığı hüznü içinde topluluğu etkiler" (Durkheim, 1897). Bencil intihar örneği, en bireyci, en özel davranışlarda bile toplumsal olguların temel belirleyici olduğunun bir göstergesidir.

Özgeci İntihar Durkheim ikinci olarak özgeci intihar tipini ele alır. Bencil intihar toplumsal bütünleşme oldukça zayıf olduğu durumlarda ortaya çıkmasına rağmen, *özgeci intihar* büyük ihtimalle "toplumsal bütünleşme fazlaca güçlü" olduğunda yaşanır ( ). Birey kelimenin tam anlamıyla intihara zorlanır.

Özgeci intihara ünlü bir örnek Guyana, Jonestown'da Aziz Jim Jones'un müritlerinin toplu intiharıdır. Onlar bilinçli olarak zehirli mürekkep içtiler ve bazı örneklerde çocukları da bu zehirden aldı. Onların intihar girişiminde bulunmalarının nedeni açıkça, zorla veya tatlılıkla zorlanarak, hayatlarını Jones'un

fanatik müritlerinin sıkı bütünlük içindeki toplumuna adamaya itilmeleridir. Daha genel düzeyde alınırsa, özgeci intihar girişiminde bulunanlar, bu eylemi böyle yapılması gerektiğini düşündükleri için yaparlar.

Bencil intihar örneğinde olduğu gibi, (bu örnekte yüksek düzeyde olan) bütünleşme derecesi doğrudan özgeci intiharın nedeni değildir. Daha ziyade, farklı bütünleşme dereceleri farklı toplumsal eğilimler yaratır ve bu farklı eğilimler de intihar oranlarını etkiler. Durkheim, bencil intiharlarda olduğu gibi, melankolik toplumsal eğilimleri yüksel özgeci intihar oranlarının nedeni olarak görür. Yüksek bencil intihar oranları "onulmaz bir bezginlik ve üzüntü içeren depresyon"dan kaynaklanırken, özgeci intiharın artma ihtimali "umuttan, bu hayatın ötesinde güzel görüntülere inançtan kaynaklanır" (   ).

Anomik İntihar Durkheim, son olarak, daha ziyade toplumdaki düzenleyici güçler bozulduğunda ortaya çıkan *anomik intihar*ı inceler. Bu bozulmalar bireyleri muhtemelen daha tatminsiz bir halde bırakacaktır: zira, tatmin sağlamak için doymak bilmez bir yarış içinde vahşice davranmakta özgür olan insanlar tutkuları üzerinde çok az kontrole sahiplerdir (...). Anomik intihar oranları, muhtemelen, bu bozulmanın doğası ister olumlu (örneğin, hızlı ekonomik gelişme) isterse olumsuz (ekonomik bir çöküntü) olsun, yine de artacaktır. Her iki bozulma tipinde de kollektivite bireyler üzerindeki otoritesini belirli bir süre için yitirir. Bu tür değişimler insanları eski normların artık uygulanmadığı, ancak yenilerinin de henüz gelişmediği alışılmadık durumlara sokar. Bozulma dönemlerinde anomik eğilimler –köksüzlük ve normsuzluk biçimleri– serbest kalır ve bu eğilimler de anomik intihar oranlarında artışa neden olur. Bunu ekonomik çöküntü örneğinde düşünmek nispeten kolaydır. Ekonomik çöküntü nedeniyle fabrikanın kapanması işi kaybetmeye, bireyin şirketin ve işin düzenleyici etkisinden uzaklaşmasına yol açar. Bu ve diğer kurumlardan (örneğin, aile, din ve devletten) uzaklaşma bireyleri anomik eğilimlerin etkilerine karşı daha hassas kılabilir. Hızlı ekonomik gelişmenin etkisini tasavvur etmek bir ölçüde daha zordur. Bu örnekte, ani başarının bireyleri içinde gömülü oldukları geleneksel yapılardan uzaklaştırmaya ittiği söylenebilir. Ekonomik başarı bireyleri işlerini terk etmeye, yeni topluluklara girmeye, hatta belki de yeni bir eş bulmaya itebilir. Bütün bu değişiklikler mevcut yapıların düzenleyici etkilerini bozabilir ve hızlı gelişme dönemlerinde bireyleri anomik eğilimlere karşı daha hassas kılabilir.

Toplumsal hayattaki bu düzensizlik dönemlerinde karşılaşılan intihar oranlarındaki artışlar, Durkheim'in dışsal sınırlamalardan kurtulduklarındaki bireysel tutkuların zararlı etkileri üzerine görüşleriyle tutarlıdır. Nitekim, insanlar özgürleştiklerinde tutkularının köleleri haline gelecekler ve neticede, ona göre, çok sayıda insan, kendini öldürmek dâhil, genelde olandan çok daha geniş kapsamda yıkıcı davranışlar içine girecektir.

Fatalist İntihar. Durkheim, *İntihar*'da bu dördüncü tip intihardan çok az söz etmiş ve ona sadece bir dipnotta değinmiştir. Anomik intihar büyük ihtimalle düzenleme çok zayıfken ortaya çıkmasına rağmen, *fatalist intihar*a muhtemelen aşırı düzenleme durumunda rastlanır. Durkheim, kaderci intihar girişiminde bulunma ihtimali yüksek olanları "gelecekleri merhametsizce engellenmiş ve tutkuları baskıcı bir disiplin tarafından şiddetle boğulmuş" olarak tasvir eder (1897). Bunun klâsik örneği, tüm eylemleri baskıcı düzenlemeye tâbi olduğu için, umutsuzluk içinde kendi hayatını sürekli tehlikeye atan köledir. Daha fazla düzenleme –baskı– ayrıca kaderci intihar oranında artışa yol açan melankolik eğilimleri açığa çıkartır.

Grup Zihni?

Çağdaş sosyolojide normlar, değerler ve kültüre vurgu yapıldığını düşünürsek, Durkheim'in maddî-olmayan toplumsal olgulara ilgisini kabullenmekte fazla güçlük çekmeyiz. Toplumsal eğilimler kavramının bizim için çok az problem yarattığı doğrudur. Özellikle, toplumsal dünya aracılığıyla "akan" bağımsız bir toplumsal eğilimler seti fikri, onlar sanki toplumsal bir boşluktaymış gibi alındığında problemlidir. Bu problem çoğu kişiyi Durkheim'i grup-zihni yönelimli biri olarak suçlamaya itmiştir (...). Durkheim'i bu tür bir perspektife sahip olmakla suçlayanlar, onun maddî-olmayan toplumsal olgulara aktörlerden bağım-

sız özerk bir yer tanıdığını öne sürmüşlerdir. Ancak, kültürel olgular kendi başlarına toplumsal bir boşlukta yer almazlar ve Durkheim bunun yeterince farkındadır.[1]

Bu varsayımsal grup zihninin özel bir bileşeni olarak, toplumsal eğilimler kavramının, talihsiz ancak kültür dünyasının genel kabul gören bir parçası olan bir adlandırma olduğu söylenebilir. Daha çağdaş terimler içerisinde, toplumsal eğilimler bir kollektivitenin üyeleri tarafından özneler-arası olarak paylaşılan anlam setleri olarak görülebilir. Aslında onlar sadece herhangi bir bireyin zihninde bulunamazlar, aksine kollektivite içindeki aktörler tarafından zihinsel olarak paylaşılırlar. Durkheim'in örneklerinden birini alırsak, toplumsal "zafiyet gösteren bir melankoli" temayülü bir bireye bakılarak değil, aksine toplam nüfusun önemlice bir bölümünün ruh halinden çıkartılabilir. Bu kollektif "ruh halleri" veya toplumsal eğilimler bir kollektiviteden diğerine farklılık gösterir ve intihar dâhil belirli davranış oranlarında çeşitlilikler söz konusudur. Benzer şekilde, bu ortak ruh halleri değişirken intihar oranları da değişecektir (..).

Daha genel düzeydeki bir savunuda, Durkheim'in, günümüzde normlar, değerler ve kültür olarak adlandırdığımız şeyleri ve paylaşılan çeşitli sosyal-psikolojik olguları içeren daha çağdaş bir maddî-olmayan toplumsal olgular anlayışına sahip olduğu öne sürülebilir. Böyle bir kavram grup-zihni suçlamasından tamamen uzak değildir, ancak onun savunusu karmaşıktır, zira Durkheim, sosyolojinin bağımsız bir alana sahip olduğunu göstermek için, toplumsal olgular hakkında çoğu kez abartılı iddialarda bulunmuştur. Bu bölümde, önceden gördüğümüz gibi; Durkheim, çoğu kez toplumsal olgulardan psikolojik olgulardan kesinlikle farklı şeylermiş gibi söz eder ve böyle bir ayrım grup-zihni iddiasını destekleyici niteliktedir. Ancak Durkheim, başka yerlerde, bunun yapay bir dikotomi olduğunu itiraf eder; başka deyişle, maddî-olmayan toplumsal olgular bireylerin zihinsel süreçlerinde kuvvetlice kök salmışlardır (1893).

Durkheim, grup zihni tezini ilk ve son kez şöyle ifade eder:

> Ya *kollektif bilinç/vicdan* bir boşlukta, bir tür betimlenemez mutlaktaki gibi yüzecek ya da dünyanın diğer kesimlerine – neticede, kendisinin bağlı olduğu– bir alt tabakayla bağlanacaktır. Ayrıca, bu alt tabaka, toplumdaki sosyal olarak bir araya gelmiş üyelerden değilse, nelerden oluşacaktır?
>
> (Durkheim, aktaran Giddens, 1972)

Durkheim, yeni gelişen sosyolojiye yer açma çabasını haklı çıkartmak için ortaya attığı bazı insafsız iddialar dışında, maddî-olmayan toplumsal olgular hakkında oldukça mantıklı bir tavır içinde görünmektedir. Durkheim, çalışmalarına bu düzeyde bir ilgiyle başlar, ilgisini meslek hayatı boyunca sürdürür ve hiç değilse daha sonraki yıllarda onunla daha fazla ilgilenir. Bu artan ilgi en iyi şekilde 1912'de yayınlanan *Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri*'nde gözlenebilir.

DİN

Gördüğümüz gibi, Durkheim, maddî-olmayan toplumsal olguların maddî görünümlerine yoğunlaşma gereği duydu (örneğin, *İşbölümü*'nde hukuk, *İntihar*'da intihar oranları). Ancak o, *Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri*'nde maddî-olmayan toplumsal olgularla, özellikle dinle daha doğrudan ilgilenme konusunda kendisini yeterince rahat hissetti.[2] Din, gerçekte, en üst düzey maddî-olmayan toplumsal olgudur; ve din üzerine incelemeleri, onu, teorik sisteminin tüm bu yanlarını yeniden gözden geçirmeye itmiştir. Din, Durkheim'in "dinamik nitelik" olarak adlandırdığı özelliğe sahiptir; yani o, sadece bireyleri hâkimiyeti altına alma gücüne değil, aynı zamanda onları gündelik yetenek ve kapasitelerinin üzerine çıkartma gücüne de sahiptir (...).

İlksel Biçimler'de naklettiği araştırma bizzat kendisine ait olmasa da, empirik bilime olan bağlılığı göz önüne alınırsa, Durkheim din konusundaki görüşlerini yayınlanan veriler içine yerleştirmesi gerektiğini düşünüyordu. Onun verilerinin temel kaynaklarını ilkel bir Avustralya kabilesi Aruntalar üzerine araştırmalar oluşturmaktaydı. Durkheim, bazı nedenlerle, dini bu ilkel ortam içinde araştırmanın önemli olduğunu düşündü. Bir nedenle o, dinin temel doğasının ilkel bir ortamda daha modern bir toplumdakine göre çok daha kolay kavranabileceğini düşündü. İlkel toplumdaki din biçimleri "tüm çıplaklıklarıyla gösterile-

[1] Bazı Durkheimciler, onun çoğu yerde, bir grup zihnine benzer bir şeye inancını yansıtan fikirler ileri sürdüğünü iddia edeceklerdir.

[2] Alexander (1988), kültür araştırmalarına karşı canlanan çağdaş ilginin temelini bu çalışmanın oluşturduğunu ileri sürer. Collins (1988) onu Durkheim'in en önemli çalışması olarak görür.

bilir" ve "onları açmak için biraz çaba" yetecektir (1912). İkinci olarak, ilkel dinlerin ideolojik sistemleri modern dinlerdekilerden daha az gelişmiştir, sonuç olarak, şaşırtmaca daha azdır. Durkheim'in ifadesiyle, "Ayrıntı niteliğinde veya ikincil önemde olan... temel ilkelerin üzerini henüz örtmemiştir. Tümü vazgeçilemez olana, din olmadığında olamayacaklara indirgenir" (1912). Üçüncü olarak, din modern toplumda farklı biçimler almasına rağmen, ilkel toplumda 'entellektüel ve ahlâkî bir uygunluk' vardır (1912). Netice olarak, din ilkel toplumda en bozulmamış haliyle incelenebilir. Son olarak, Durkheim ilkel din üzerinde çalışsa bile, aslında bunun nedeni dinsel formun kendisi değildi. O, daha ziyade, bu konuyu "insanın dinsel doğası hakkında bir anlayışa ulaşmak, başka deyişle, bize insanlığın özsel ve sürekli bir yanını göstermek" için araştırdı (...). Daha özel olarak Durkheim, ilkel dini modern toplumdaki dine ışık tutmak için ele alır.

İlkel toplumlarda dinin tekbiçimli ve her yerde mevcut karakteri bağlamında, dini kollektif bilinçle bir tutabiliriz. Yani, ilkel toplumda din tam-kapsamlı kollektif bir ahlâktır. Ancak, toplum gelişir ve daha da uzmanlaşırken, din giderek daha dar bir alan işgal etmeye başlar. Din, modern toplumda kollektif bilinci oluşturmak yerine, bazı kollektif temsillerden sadece biri haline gelir. Her ne kadar o bazı kollektif duyguların ifadesi olsa bile, diğer kurumlar (örneğin, hukuk ve bilim) kollektif ahlâkın diğer yanlarını ifade etmeye başlarlar. Durkheim aslında dinin hep daha dar bir alan işgal ettiğini kabul etse de, ona göre, modern toplumdaki farklı kollektif temsillerin, tümünün değilse de, çoğunun kökeni ilkel toplumun her-şeyi-kapsayan dinidir.

Kutsal ve Dindışı

Durkheim için asıl açıklanması gereken modern dinin kaynağıdır. Uzmanlaşmanın ve ideolojik sis perdesinin modern toplumdaki dinin kaynaklarını doğrudan araştırmayı imkânsız kılması, Durkheim'i konuyu ilkel toplumlar bağlamında ele almaya itmiştir. Soru aslında şöyledir: ilkel (ve modern) dinin kaynağı nedir? Durkheim, bir toplumsal olgunun nedeninin sadedce bir başka toplumsal olgu olduğu şeklindeki temel metodolojik yaklaşımından hareketle, tüm dinlerin kaynağının toplum olduğu sonucuna ulaşır. Toplum (bireyler aracılığıyla) belirli olguları kutsal diğerlerini dindışı şeklinde tanımlayarak dini yaratır. Sosyal gerçekliğin *kutsal* olarak tanımlanan yanları –yani, ayrı tutulanlar ve yasak sayılanlar– dinin özünü oluşturur. Geri kalanlar –hayatın gündelik, olağan, faydacı, sıradan yanları– *dindışı* olarak tanımlanır. Kutsal olan şey yüceltme, saygı, gizem, korku ve onur tutumu yaratır. Belirli fenomenlere saygı onları dindışından kutsala dönüştürür.

Kutsal/dindışı farklılaşması ve toplumsal hayatın bazı yönlerinin kutsal düzeyine yükseltilmesi dinin gelişimi için gerekli ancak yeterli olmayan koşullardır. Üç koşula daha gerek vardır. İlk olarak, bir dinsel inançlar topluluğu gelişmelidir. Bu *inançlar* "kutsal şeylerin doğasını ve onların ayakta tuttukları –birbirleriyle veya kutsal şeylerle– ilişkileri ifade eden temsiller"dir (1912). İkinci olarak, bir dinsel *ritüeller* topluluğuna gerek vardır. Bunlar "bir insanın bu kutsal nesneler huzurunda nasıl davranması gerektiğini emreden davranış kuralları"dırlar (...). Son olarak, din bir *kilise*yi, kucaklayıcı bir ahlâkî topluluğu gerektirir. Kutsal, inançlar, ritüeller ve kilise arasındaki karşılıklı ilişkiler Durkheim'i aşağıdaki din tanımına götürür: "*Din, kendisine bağlı olan herkesi Kilise olarak adlandırılan tek bir ahlâkî topluluk içinde birleştiren bütünlük içindeki bir inançlar ve pratikler sistemidir*" (1912).

Totemizm

Durkheim, "dinin kaynağı toplumdur" görüşünü Avustralyalı Arunta kabilesindeki totemizm üzerine incelemelere dayanarak şekillendirdi. *Totemizm* belirli şeylerin, özellikle hayvanlar ve bitkilerin kutsal olarak ve klanın amblemleri olarak alındığı bir din sistemidir. Durkheim totemizmi en basit, en ilkel din biçimi olarak görmüştür. Bu din benzer ilkel bir dinsel örgütlenme biçimi olan *klan*la paralellik içindedir. Durkheim klanın totemizmin kaynağı olduğunu gösterebilseydi, dinin kökeninde toplum yatar tezini ispatlayabilecekti. Burada Durkheim'in bu tezi ifade ediş biçimine bakabiliriz:

> Basitlik bakımından, diğer tüm sistemlere üstün gelen bir sosyal sistemle oldukça yakından ilişkili olan din, muhtemelen bildiğimiz en temel din olarak alınabilir. Henüz analiz ettiğimiz inançların kökenlerini ortaya çıkarabildiğimizde, muhtemelen aynı zamanda insanlıkta dinsel duygunun oluşumuna yol açan nedenleri de anlayabiliriz.
>
> (Durkheim, 1912)

Bir klanın birçok totemi olabilse bile, Durkheim, bunları özel hayvanlar ve bitkiler hakkında bir dizi bağımsız, parça parça inançlar olarak görme eğiliminde değildi. Aksine, onları klana dünyanın az çok tam bir temsilini kazandıran karşılıklı ilişkili düşünceler sistemi olarak görme eğilimindeydi. Totemizmin kaynağı bitki veya hayvan değildir; onlar sadece bu kaynağı temsil ederler. Totemler kendi temellerini oluşturan maddî-olmayan gücün maddî temsilleridirler. Ve bu maddî-olmayan güç aslında toplumun kollektif bilinci/vicdanı olarak bildiğimiz şeyden başkası değildir.

> Totemizm dindir; ancak hayvanlar, insanlar veya imgeler nedeniyle değil, aksine bu varlıkların hepsinde yer alan, ancak onlardan herhangi birinde bulunmayan anonim ve kişisel-olmayan güç nedeniyle... Bireyler ölür, kuşaklar geçip gider ve onların yerini başkaları alır; ancak bu güç her zaman güncel, canlı ve aynı kalır. O bugünün kuşaklarına dünkülere hayat verdiği gibi hayat verir ve aynısını yarınki kuşaklar için de yapar.
>
> (Durkheim, 1912)

Totemizmin ve daha genel düzeyde dinin kaynağı kollektif ahlâktır ve bizzat kişisel-olmayan bir güce dönüşür. O, basitçe bir dizi efsanevî hayvan, bitki, kişilik veya tanrı değildir.

Kollektif Coşkunluk

Dinin kaynağını kollektif bilinç oluşturur, ancak kollektif bilincin kaynağı nerededir? Durkheim'e göre onun tek bir kaynağı vardır: toplum. Durkheim'in incelediği ilkel toplum örneğinde bunun anlamı, dinin asıl kaynağının klan olmasıdır. Durkheim bu konuda yeterince açık konuşur: "Dinsel güç klanın kollektif ve anonim gücünden başka bir şey değildir" (1912). Her ne kadar biz klanın totemizmin kaynağı olduğu fikrine katılsak da, soru hâlâ yerinde durmaktadır: Peki, klan totemizmi nasıl yaratmaktadır? Cevap Durkheim'in kavramsal donanımının temel ancak çok az tartışılan bileşeninde yatmaktadır: *kollektif coşkunluk*.

Kollektif coşkunluk kavramı, *Dinsel Hayatın İlksel Biçimleri* dâhil, Durkheim'in hiçbir çalışmasında yeterince açımlanmamıştır. Genel anlamda onun aklında, kollektivitenin –ayrıca toplumun yapısında büyük değişikliklere yol açabilecek– yeni ve artan kollektif bir heyecan yaratabildiği büyük tarihî anlar var görünmektedir. Reform ve Rönesans kollektif coşkunluğun toplumun yapısında belirgin bir etkiye sahip olduğu tarihsel örneklerdir. Durkheim, ayrıca, kollektif coşkunluğun dini ortaya çıkardığını öne sürer: "din fikri, bu coşkun toplumsal koşullar ortasında ve bu taşma esnasında doğar görünmektedir" (1912). Kollektif coşkunluk/vecd dönemlerinde klan üyeleri totemizmi yaratırlar.

Özetle, totemizm kollektif bilincin/vicdanın sembolik bir temsilidir ve bu kollektif bilincin kaynağı ayrıca toplumdur. Bu yüzden, toplum kollektif bilincin, dinin, Tanrı kavramının ve nihayetinde (dindışından farklı) kutsal sayılan her şeyin kaynağıdır. Gerçek anlamda, böylece, kutsalın (ve nihayetinde kutsal bir şey olarak Tanrının) ve toplumun bir ve aynı şey olduklarını öne sürebiliriz. Bu olgu ilkel toplumlarda yeterince açıktır. Aradaki ilişki modern toplumun karmaşık yapısı tarafından büyük ölçüde bulanıklaştırılsa bile, günümüzde de böyle olmaya devam etmektedir.

SOSYAL REFORMCULUK

Artık, Durkheim'in en önemli maddî-olmayan toplumsal olgu tipleri –ahlâkilik, kollektif bilinç, kollektif temsiller, toplumsal eğilimler ve din– sayesinde yönümüzü çizmiş bulunuyoruz. Bu kavramlar meslek hayatının başından itibaren Durkheim'in düşüncesinin merkezinde yer alır. Daha önce Durkheim'in çalışmasında maddî toplumsal olguların öneminden söz etmiştik, ancak Durkheim için, onlar maddî-olmayan toplumsal olgular kadar önemli değillerdir. Onlar ya maddî-olmayan toplumsal olgular üzerinde nedensel önceliğe sahiplerdir (örneğin, *İşbölümü*'nde dinamik yoğunluk) ya da bu olguların nesnel göstergeleridirler (örneğin, *İşbölümü*'nde hukuk). Durkheim'in sisteminde maddî toplumsal olguların hâlâ rol oynadığı bir başka önemli kısım daha vardır: zamanımızın ahlâkî problemlerine yapısal çözümler olarak.

Durkheim, modern toplumdaki problemleri içkin güçlükler olarak değil, geçici sapmalar olarak gören bir sosyal reformcuydu (...). O, bu konumu benimserken, zamanının muhafazakârları ve radikallerine karşı tavır aldı. Louis de Bonald ve Joseph de Maistre gibi muhafazakârlar modern toplumda hiçbir umut görmüyor ve bunun yerine daha ilkel bir duruma dönmeye çalışıyorlardı. Durkheim dönemindeki Marksist radikaller dünyanın reformlarla düzeltilemeyeceğinde hemfikirlerdi, aksine onlar bir devrimle sosyalizm veya komünizmin geleceği umudundaydılar. Ancak Durkheim, toplumsal ve biyolojik süreçler ara-

sında kurduğu analojiyi izleyerek, kendi dönemindeki problemlerin –modern dünyadaki problemlerin ahlâkî bir doğaya sahip olduğunu kabul eden ve bu problemleri çözmek için sosyal reformlara başvuran– "sosyal hekimler" tarafından "tedavi" edilebilecek "patolojiler" olduklarını öner sürmekteydi. Örneğin Durkheim, *İşbölümü*'nde normal-dışı veya patolojik işbölümü biçimlerinden söz eder. Bunlar geçici ve kısa ömürlü toplumsal güçlerin etkisiyle ortaya çıkmışlardır ve modern topluma içkin değillerdir. Durkheim'in betimlediği patolojiler anomi, iş dünyasının yapısındaki eşitsizlik (yanlış konumlardaki yanlış insanlar) ve iş dünyasındaki yetersiz örgütlenme (irtibatsızlık) olarak sıralanır.

Durkheim bir reformistti, yoksa bir radikal veya devrimci değil. Nitekim, sosyalizm üzerine bir kitap yazarken, amacı devrimci bir öğretiyi ana-hatlarıyla ortaya koymak değil, aksine onu toplumsal bir olgu olarak araştırmaktı (Durkheim, 1928). Durkheim, toplumsal olguların araştırılması konusuna ilgisini tartışırken, siyasal konumu hakkında yeterince açık davranır:

> Muhakeme biçimimiz hiç de radikal değildir. Hatta, bir anlamda biz aslında muhafazakâr sayılırız, zira biz aslında toplumsal olgularla ilgileniyor, onların esnekliğini kabul ediyor, ancak onları keyfî şeyler olarak değil de determinist bir çerçevede algılıyoruz. Toplumsal olguda sadece –basit diyalektik insanî bir müdahaleyle– sınırsız bir yönlendirmenin sonuçlarını gören öğreti ne kadar da tehlikelidir.
>
> (Durkheim, 1895)

Durkheim komünist devrim konusunda daha özel bir konuşma yapar:

> Tüm mülkiyet sisteminin bir mucizeyle bir gecede tamamen dönüştürüldüğünü ve kollektivist bir formülle üretim araçlarının bireylerin ellerinden alınıp tamamen kollektif bir mülkiyete dönüştürüldüğünü varsayalım. Bu durumda bile bugün çevremizdeki, tartışmakta olduğumuz bütün problemler yine de varolmaya devam edecektir.
>
> (Durkheim, 1957).

Meslek Birlikleri

Durkheim toplumsal patolojileri çözecek temel reform olarak meslek birliklerinin geliştirilmesini önerir. Durkheim, kendi dönemindeki organizasyonları incelerken, onlar içinde yer alan farklı insan tipleri –mülk sahipleri, yöneticiler ve işçiler– arasında temel bir çıkar çatışması olduğuna inanmıyordu. Burada o, kuşkusuz, mülk sahipleri ile işçiler arasında temel bir çıkar çatışması olduğunu düşünen Marx'ınkine tamamen karşı bir konumu benimser. Durkheim, bu tür bir çatışmanın kendi döneminde ortaya çıkmasını ilgili farklı insanların ortak bir ahlâktan yoksun olmalarına bağlar ve bu ortak ahlâk yoksunluğunun da birleştirici bir yapının yokluğuna bağlanabileceğini düşünür. O, bu birleştirici ahlâkı sağlayacak yapının "tek bir grup içinde birleşmiş ve örgütlenmiş aynı sanayi içindeki aktörleri" kapsayacak meslek birlikleri olduğunu ileri sürer (1893). Böyle bir organizasyon, Durkheim'e göre, sadece mülk sahipleri, idareciler ve işçiler arasındaki ayrılıkları artırmaya hizmet eden sendikalar ve işveren birlikleri gibi organizasyonlardan farklı ve üstündür. Bu kategorilere dâhil ortak bir örgütlenme içindeki insanlar, birleştirici bir ahlâk sistemine ihtiyaçları olduğu kadar, ortak çıkarları bulunduğunu da kabul edeceklerdir. Bu ahlâk sistemi, oluşturduğu kuralları ve yasalarıyla, hem modern toplumun atomlaştırma eğilimini engellemeye yardımcı olacak, hem de kollektif ahlâkın önemindeki azalmanın önünü kesecektir.

Birey kültü

Nihayetinde, yapısal reform, Durkheim'in zihninde, kollektif ahlâktaki değişimlere bağlı hale gelir. O, modern toplumdaki temel problemlerin ahlâkî yapıda olduğuna ve tek gerçek çözümün kollektif ahlâkın gücünün artırılmasına bağlı olduğuna inanır. Durkheim, mekanik dayanışmanın karakterize ettiği toplumlardaki güçlü kollektif bilince dönüşün mümkün olmadığını kabul etse bile, onun modern ancak zayıf bir şeklinin ortaya çıkmakta olduğunu düşünmekteydi. O modern kollektif bilinç biçimini *birey kültü* olarak adlandırır. Bu Durkheim için tuhaf bir durumdur, zira kavram ahlâk ve bireyselliğin görünüşte uzlaşmaz güçlerini bir araya getirir görünmektedir. Bu anlayışta bireyselleşmenin modern sistemin ahlâk sistemi haline geldiği fikri yatar. Durkheim'e göre, bireycilik ancak ahlâk sisteminin statüsü yükseltildiğinde kabul edilebilir. Onun karşı olmayı sürdürdüğü şey bencilliktir, zira bu kollektif temelden yoksun bir bireyciliktir. Varsayım gereği, aktör, bireycilik ahlâkına uygun davranarak tutkularını kontrol altında tutabilecektir. Durkheim, ironik, paradoksal olarak ve nihayetinde bir parça rahatsız biçimde, modern bencilliğe çözüm olarak birey kültünü önerir. Durkheim, modern toplumda bireycilik eğilimini engelleye-

cek hiçbir güç olmadığını, onunla mücadelenin bir yararı olmadığını kabul eder; kötünün iyisinin (kendi ahlâk ilkeleri hesaba katılırsa) en azından, bazı bireycilik biçimlerinin bir ahlâk sistemi düzeyine getirilmesi gerektiğini düşünür. Bu görüşle ilgili problemlerden biri, gerçek hayatta ahlâkî bireyciliğe dayalı eylemler ile bencilliğe dayalı olanlar arasında ayrım yapmanın fiilen imkânsızlığıdır. Ancak, Durkheim, bireyin doğası gereği değerli olduğunu, doğuştan hak ve özgürlüklere sahip olduğunu kabul etmeyi gerektiren bir ahlâkın yönlendirdiği insanlar *ile* basitçe kendi bencil çıkarlarına ulaşmaya çalışan insanlar arasında ayrım yapmanın mümkün olduğunu öne sürebilir.

DURKHEIM'İN DÜŞÜNCESİNDE AKTÖR

Bu bölümün büyükçe bir kısmı Durkheim'in toplumsal olgular konusundaki görüşlerine ayrılmıştır. Ancak, Durkheim'in toplumsal gerçekliğin mikro boyutları hakkında da görüşleri vardır. Burada onlardan bazıları ele alınacaktır. Okuyucu, Durkheim'in bu düzeyde ortaya koyduğu görüşlerden çoğunun toplumsal olgulara karşı belirgin ilgisinden kaynaklandığını ve onların gerçekte bu ilgiden bağımsız olarak ele alınamayacaklarını hatırda tutmalıdır.

Durkheim'in sosyoloji hakkında ve psikolojiye karşı geliştirdiği oldukça gayretkeş birçok argümanı, çoğu kişiyi, onun insan aktör ve eylemin doğası hakkında çok az şey ortaya koyduğunu öne sürmeye itebilir (...). Çoğu kişi, Durkheim'in bireysel bilinç hakkında fazla bir şey söylemediğini iddia eder (...), zira o, bireysel bilincin bilimsel analize uygun olmadığını düşünmektedir. Robert Nisbet'nin sözleriyle:

> Biz zihnin iç hallerine ulaşamayız... Bilinç, yeterince gerçek olduğunda bile, bilimsel yöntemin haşin sınavlarına yardımcı olamaz. Olguları sadece nesnel bir biçimde araştırmak istediğimizde, bilincin içsel gerçeğinin yerine, onu temsil eden bir dış indeks geçirmemiz ve ilkini ikincinin ışığı altında incelememiz gerekir.
>
> (Nisbet, 1974)

Bu iddiada gerçek payı olsa bile, Durkheim'in çalışmasında bu gerçekliğin kabaca abartıldığı görülebilir. Ancak, Durkheim bilincin araştırılmasına karşı sözler sarf etse bile, onunla çeşitli yerlerde ve biçimlerde ilgilenmiştir. Yine de, onun aktörü ve aktörün zihinsel süreçlerini ikincil önemde faktörler veya, daha genelde, bağımsız ve temel faktörlere –toplumsal olgulara– göre açıklanabilecek bağımlı değişkenler olarak gördüğü doğrudur.

Durkheim, bilincin araştırılmasına karşı eleştirel bir tavır içindeydi, ancak o, zihinsel süreçlerin öneminin farkında olduğunu göstermiş ve hatta onları kendi çalışmasına doğrudan dâhil etmiştir. Durkheim birkaç yerde benzer bir noktaya değinse de (örneğin, Durkheim, 1897), aşağıdaki sözü onun zihinsel süreçlere ilgisinin göstergesidir:

> Genelde, biz sosyolojinin, ... kurumların psikolojik koşullarla olan bağlantılarını kurmaya çalışırken... bireyin zihnine nüfuz etmediği sürece görevini tamamen yerine getirmediğine inanırız. İnsan bizim için daha ziyade bir kalkış değil varış noktasıdır.
>
> (Durkheim, aktaran Lukes, 1972).

Durkheim'in, bilimsel analize açık olduklarını düşündüğü için "dışsal" olgulara –intihar oranları, yasalar vb.ne– yoğunlaştığı görülmektedir, ancak o, bu makro yoğunlaşmayı yeterli görmez. Asıl hedefi, zihinsel süreçler üzerine bir anlayışı teorik sistemine katmaktır. Bu, örneğin, onun toplumsal nedenleri öznel durumlarla ilişkilendirdiği intihar çalışmasında açıktır. Hatta o, asla yeterince bütünlüklü olarak ele almasa bile, bilinç sorununa birkaç farklı biçimde değinir.

İnsan Doğası Hakkında Kabuller

Durkheim'in bilinç hakkındaki görüşlerini insan doğası hakkında kabullerinden hareketle anlayabiliriz. İnsan doğası hakkında bazı temel kabulleri olsa bile, Durkheim bunu inkâr eder. O, sosyolojik çıkarımlar yaparken insan doğası üzerine belirli bir kabulden hareket etme*diği*ni öne sürer; aksine, insan doğasını daha iyi anlamasını sağlayan bir sosyolojiden yola çıktığını söyler. Ancak Durkheim, bize, muhtemelen kendisine karşı fazla açık sözlü değildir.

Durkheim, gerçekte, insan doğasıyla ilgili bazı bileşenler belirler. O, temel bir düzeyde, biyolojik dürtülerin varlığını kabul eder. Ancak sosyoloji için temel önemde olan, ona göre, "aşk, duygulanım, yakın

ilgi ve ilişkili fenomenler" dâhil, toplumsal duyguların önemidir (...). Durkheim, insanların doğaları gereği sosyal olduklarını düşünür, zira "insanlar dostlarına karşı doğal bir eğilim içinde olmadıklarında, toplumun tüm dokusu, âdet ve kurumları asla ortaya çıkmayacaktır" (...). Ancak, bu duygular onun sosyolojisinde aktif bir rol oynamaz ve Durkheim, bu yüzden, onları psikolojiye bırakır. Durkheim'in, sadece sınırlı bir ilgi gösterdiği temel kabullerinden bir başkası, insanların düşünme yeteneğinde oldukları fikridir. Durkheim'e göre "İnsanlar hayvanlardan, kesinlikle doğuştan eğilimleri ve davranışları arasına tasavvurlar ve düşünceleri karıştığı için farklıdırlar (...).

Önceki kabul çalışması için fazla önemli olmasa bile, Durkheim'in insan doğası hakkındaki –daha önceden karşılaştığımız– kabullerinden bir diğeri tüm sosyolojisinin temeli olarak görülebilir. Bu kabul, insanların gem vurulmadığında kendileri kadar toplum için de tehdit oluşturan çeşitli bencil dürtülere sahip oldukları iddiasıdır. Durkheim için, insanlar bir dizi tutkuya sahiplerdir. Bu tutkular, gem vurulmadıklarında, bireyi kendine köle yapacak noktaya gelirler. Bu tespit, Durkheim'i, tutkular üzerinde dışsal kontrol olarak *özgürlük* gibi tuhaf (yüzeysel) bir tanıma götürür. İnsanlar, tutkuları dışsal güçler tarafından gemlendiği zaman özgürlerdir ve bu güçlerden en geneli ve en önemlisi ortak ahlâktır. Durkheim'in tüm teorik yaklaşımının, özellikle kollektif ahlâk üzerine vurgusunun insan tutkuları hakkındaki bu kabul üzerine kurulduğu söylenebilir. Durkheim'in sözleriyle, "Tutku bireyselleştirir, ancak ayrıca köleleştirir. Duyumlarımız özünde bireyseldir; ancak, biz daha kişisel özellikler kazandıkça duyumlarımızdan kendimizi daha fazla kurtarabilir, kavramlarla düşünebilir ve onlara göre davranabiliriz" (1912). Bu aynı sonuç Durkheim'in (1914) beden ve ruh ayrımı ve onlar arasındaki ebedî çatışma ayrımında açıktır. Beden tutkuları temsil eder; ruh uygarlığın ortak ahlâkının yerine geçer. "Onlar karşılıklı olarak çelişir ve birbirlerini yadsırlar" (Durkheim, 1914). Açıkçası Durkheim, bu çatışmayı bedenden ziyade ruh lehine çözmek ister: "İnsanı insan yapan uygarlıktır; bu onu hayvandan ayıran şeydir: insan sadece uygarlaştığı için insandır" (1914).

Durkheim için, özgürlük içerden değil daha ziyade dışardan gelir. Bu gerçek, tutkuları sınırlayacak kollektif bir bilincin varlığını gerektirir. "Ahlâklılık çıkar gözetmezlikle, kendimizden başka bir şeye bağlanmayla başlar" (Durkheim, 1914). Ancak, özgürlük veya özerklik Durkheim'in çalışmasında başka bir anlama sahiptir. Yani, özgürlük, ayrıca, bireyin önemi ve bağımsızlığını vurgulayan ortak bir ahlâkın içselleştirilmesinden gelir (...). Ancak, her iki anlamda da özgürlük, bireylerin değil toplumun temel bir özelliğidir. Biz burada, bir başka yerde olduğu gibi, Durkheim'in zihinsel süreçler (bu örnekte "ahlâkî bireycilik") üzerinde maddî-olmayan toplumsal olguların etkisini vurgulama derecesini görürüz.

Ayrıca Durkheim'in insan doğası hakkındaki kabullerine *bireysel temsiller*i de ekleyebiliriz. Kollektif temsiller insanların etkileşimiyle yaratılırken, bireysel temsiller beyin hücrelerinin etkileşimiyle biçimlendirilir. Bireysel temsiller, Durkheim'in bilinç üzerine düşüncelerinin diğer çoğu yanında olduğu gibi, psikolojiye bırakılır. Bu, zihinsel sürecin Durkheim'in açıklamaya gönlünün elvermediği kısmını ve aynı zamanda onun saldırıya en açık yanını oluşturur. George Homans (1969), sözgelimi, Durkheim'in bireysel temsilleri içgüdüler araştırmasıyla sınırlayarak oldukça dar bir psikolojik yaklaşım sergilediğini öne sürer. Günümüz psikolojisi içgüdüler araştırmasının çok ötesine geçmiştir ve Durkheim'in sosyolojinin bir parçası olarak gördüğü birçok olguyu içermektedir. Homans'a göre, "sosyoloji kesinlikle Durkheim'in aklındaki psikoloji türünün doğal sonucu değildir" (1969). Yine de, Homans'a göre, imkânsız değilse bile, sosyolojiyi günümüz psikolojisinden ayırmak oldukça zordur.

Sosyalleşme ve Ahlâk Eğitimi

İnsanın doğuştan tutkuları ve onların ortak ahlâk tarafından sınırlandırılması hakkındaki görüşleri göz önüne alındığında, Durkheim'in eğitimle ve daha genel düzeyde toplumsal ahlâkın sosyalleşme aracılığıyla *içselleştirilmesi*yle fazlaca ilgilenmesi şaşırtıcı değildir. Toplumsal ahlâk aslında kültürel düzeyde varolur, ancak aynı zamanda, birey tarafından içselleştirilir. Durkheim'in sözleriyle, ortak ahlâk "bize nüfuz eder" ve "bir parçamızı oluşturur" (Lukes, 1972).

Durkheim, esas olarak içselleştirme sorunuyla değil, daha ziyade, onun günümüzün kültürel ve yapısal problemleriyle olan bağlantısıyla ilgilenmiştir (...). Bu ortak ahlâkın nasıl içselleştirildiğini belirlemekten ziyade, onu çağdaş toplumda bu içselleştirmenin etkisini azaltan faktör ilgilendirmekteydi. Durkheim için meselenin özü, toplumsal olguların bilinç üzerinde yaptığı kısıtlamadaki zayıflamaydı. Robert Nisbet'nin

ifadesiyle: "Durkheim, tanıdığı Batı toplumunun ciddi bir kriz içinde olduğu; ve ahlâkî otoritenin bireylerin yaşantıları üzerindeki patolojik çözülüşünün temelini bu krizin oluşturduğu düşüncesini asla terk etmedi (1974). Durkheim bunu şöyle ifade eder: "Tarih, Avrupa toplumlarında, yüzyıldan fazla zamandır yer alan kriz kadar ciddi bir krize tanık olmadı. Kollektif disiplin, geleneksel haliyle, otoritesini yitirmiştir" (...). Durkheim'in anomiye karşı *İntihar* ve *Toplumda İşbölümü*'ndeki ilgisi bu kaygının açık bir yansıması olarak görülebilir.

Durkheim'in eğitim ve genelde sosyalleşme üzerine çalışmalarının çoğu, ahlâkî zayıflamaya ve onun yayılmasını engellemek için olası reformlara karşı ilgisi ışığında değerlendirilebilir. *Eğitim* ve *sosyalleşme*, Durkheim tarafından, bireylerin belirli bir grup veya toplumda yollarını bulmayı öğrenmelerini –fiziksel, zihinsel açıdan ve toplumun işleyişi için gerekli ahlâkî araçları edinmelerini– sağlayan süreçler olarak tanımlanır (Durkheim için bu üçünden en önemlisi sonuncusudur). Ahlâk eğitimi üç önemli boyuta sahiptir (...).

İlk olarak, onun hedefi, kendilerini yutma tehdidi içeren tutkularını kısıtlama ihtiyacı duyan *disiplinli* bireyler yetiştirmektir:

> Ahlâkî düzenlemeler bütünü, gerçekte, her kişinin etrafında –dibinde birçok insan tutkusunun basitçe daha fazla ilerlemeden yok olduğu– hayalî bir duvar oluşturur. Aynı nedenle, yani sınırlandırıldıkları için, onları doyurmak mümkün olur. Ancak bu doğal engel belirli bir noktada zayıfladığında, insanî güçler –sınırlandırılıncaya kadar– bu açık gedikten düzensizce akmaya başlar; bu duvar bir kez zayıfladığında, onlar durabilecekleri ve durmaları gereken hiçbir sınır bulamazlar.
>
> (Durkheim, 1973)

Daha özel olarak, Durkheim çocukların eğitimi konusunda şunları söyler: sadece disiplinle "ve sadece onun sayesinde, çocuğa arzularını dizginlemesini, her türlü arzusuna sınırlar koymasını, kendini sınırlamasını ve bu sınırlamayla kendi etkinliğinin hedeflerini belirlemesini öğretebiliriz" (...).

İkinci olarak, bu yolla bireylere özerklik duygusu kazandırılır, ancak o karakteristik olarak, "çocuğun belirli davranış biçimlerini düzenleyen kuralların niçin 'özgürce arzulanması' –yani, "'öğrenilmiş rızayla' 'iradi olarak kabul edilmesi'– gerektiğinin nedenlerini anlamasını sağlayan" tipik olmayan bir özerklik biçimidir (...).

Durkheim, en genel düzeyde, kollektif ahlâkın insanları dışardan ve içerden nasıl sınırladığıyla ilgilenmiştir. Bir anlamda, maddi-olmayan toplumsal olgular insanların dışında yer alır ve onlarını düşüncelerini (ve eylemlerini) biçimlendirirler. Elbette, toplumsal olgular kendi başlarına değil, aksine failler/birimler aracılığıyla etkide bulunurlar. Ancak, daha büyük önemde olan, bireylerin toplumsal ahlâkı içselleştirerek kendilerini kısıtlama dereceleridir. Durkheim'in ifadesiyle, "Kollektif güç tamamen bizim dışımızda değildir; bizi tamamen dışarıdan etkilemez; aksine, daha ziyade, toplum bireysel bilinç dışında ve bireysel bilinç aracılığıyla varolamayacağı için, bu güç bize nüfuz etmeli ve bizi içimizden düzenlemelidir" (...). Önceki alıntı, içselleştirme sürecini açıklamanın yanı sıra, bize bir kez daha, Durkheim'in grup zihni fikrini reddettiğini gösterir: zira o kollektif güçlerin sadece bireysel bilinç içinde varolabileceklerini anlatmaktadır. Ernest Wallwork, Durkheim'in düşünce sisteminde ahlâkın içselleştirilmesinin önemini açıklayarak mükemmel bir iş yapmıştır:

> Durkheim'in tespitine göre, normal bir zihin mecburî olduklarını düşünmeden ahlâk kuralları üzerinde düşünemez. Ahlâk kuralları "emredici karakterde"dir; onlar "kendilerine itaat edilmesi gerektiğini düşünen irade üzerinde bir tür hâkimiyet kurarlar." Bu kısıtlayıcılık fizik güç veya cebirle karıştırılmamalıdır; bu normlar kamuoyu tarafından zorla uygulandıklarında bile, irade onun sunduğu normlara uymakta zorlanmayacaktır. Ahlâkî "kısıtlama dış ve mekanik bir baskı içermez; o içsel ve psikolojik bir karaktere sahiptir." Ancak, bu içsel, psikolojik mecburiyet duygusu, yine de, kamuoyunun soluduğumuz hava gibi varlığımızın en derinlerine nüfuz eden otoritesinden başka bir şey değildir.
>
> (Wallwork, 1972)

Durkheim din üzerine araştırmasında özel bir içsel kısıtlama örneği verir:

> [Bir birey] totem varlıklara belirli bir biçimde davranıyorsa, bunun nedeni sadece onun içinde muazzam fiziksel güçlerin olması değil, aynı zamanda kişinin kendisini bu şekilde davranmak zorunda hissetmesidir; o bir buyruğa itaat etmesi, bir görevi yerine getirmesi gerektiğini düşünmektedir.
>
> (Durkheim, 1912)

İçselleştirme, sosyalleşme ve eğitime yönelik bu ilgiler, tamamen, kollektif ahlâkın aktör üzerindeki kısıtlayıcı etkisi bağlamında değerlendirilebilir. Kısıtlama ister dışardan isterse içerden olsun, hâlâ, bireylerin düşünce ve eylemlerini kontrol altına alan kollektif ahlâktan gelmektedir.

Durkheim'in bilinçle sınırlı düşünceleri, çoğu kişiyi, onun ideal aktörünün hemen hemen tamamen dışardan kontrol edilen biri –tam bir uyumcu– olduğunu varsaymaya itmiştir. Daha çok bu görüş salık verilse –ve onun izinden giden bazı sosyologlar bu konumu benimsemiş olsa– bile, bizzat Durkheim bu tür bir aşırı aktör yorumunu onaylamaz: "Uyum zekâyı tamamen tâbi kılıcı bir noktaya itilmemelidir. Nitekim, disiplin ihtiyacına inançtan, kör ve kölece bir tutum içinde olunması gerektiği sonucu çıkmaz" (alıntı Giddens'tan yapılmıştır). Durkheim bireylere bir rol tanır: onlar tamamen kollektif düşüncelerin basit ayna-imgeleri değillerdir: bireysellik söz konusudur. Her birimiz onlara [kollektif düşüncelere] damgamızı vururuz; ve bu durum her bireyin... ortak ahlâkın kuralları hakkında kendine has bir düşünme biçimine sahip olduğunu açıklar (...). Her ne kadar Durkheim bireysellik ihtimaline açık kapı bıraksa bile, çalışmasının mantık çizgisi aktörler üzerindeki dış kısıtlayıcıları ve bu kısıtlamanın arzulanırlığını ana hatlarıyla ortaya koyma yönünde ilerler.

Bağımlı Değişkenler

Durkheim'in çalışmalarında bilinç, çoğu kez, farklı maddî ve maddî-olmayan toplumsal olguların belirlediği bağımlı bir değişken konumundadır.

> Durkheim sosyolojik açıdan ilişkili öznel durumları toplumsal nedenlerin ürünleri olarak gördü. Onlar, bağımlı oldukları toplumsal nedenlerin... "bireylerin içindeki... devamları gibidirler". Onlar sosyolojik açıklamalara sonuçlar olarak girebilirler, yoksa asla nedenler olarak değil. Öznel durumlara nedensel failler olarak başvurmak, Durkheim'e göre, sosyolojiyi psikolojiye indirgeyerek onun bilimsel statü iddiasının meşruluğunu tehlikeye atar.
>
> (Pope, Cohen and Hazelrigg, 1975)

Bu bağımlı değişkenlerden bazılarını ele alsak da, Durkheim'in genellikle onlar hakkında sadece belirsiz ve dikkatsiz bir tutum içinde olduğu açıklanmalıdır. Durkheim, örneğin *İntihar*'da, toplumsal eğilimlerin bireysel bilinci nasıl etkilediği ve değişen bilincin, ayrıca, intihar ihtimalinin artmasına nasıl yol açtığı konusunda oldukça belirsizlik içindedir (...). Aynı eleştiri Durkheim'in bilinci diğer tüm ele alış biçimleri için de geçerlidir.

İşbölümü'nde, bilinç dolaylı yoldan ele alınır, ancak onun bağımlı bir değişken olduğu açıktır. Yani, argüman kültürel ve genel toplumsal düzeylerdeki değişmelerin bireysel bilinç süreçlerinde değişmelere yol açtığı anlamına gelmektedir. Mekanik dayanışmanın bulunduğu bir toplumda, bireysel bilinç güçlü bir kollektif bilinç tarafından sınırlandırılır ve büyük ölçüde kısıtlama altına alınır. Organik dayanışmalı bir toplumda, bireysel potansiyeller tıpkı bireysel özgürlükte olduğu gibi genişler. Ancak ayrıca, bağımlı bir değişken olarak bilinç böyle bir anlama sahip olsa bile, Durkheim tarafından büyük ölçüde örtük halde bırakılır. Bununla beraber, *İntihar*'da, bilincin bağımlı bir değişken olarak statüsü daha açıktır. Şematik olarak, temel bağımsız değişken kolektif ahlâk ve nihaî bağımlı değişken intihar oranlarıdır, ancak ara değişken konumunda –sadece zihinsel durumlar olabilen– bir başka bağımsız değişken seti daha vardır. Steven Lukes, bireydeki "zayıf noktalar" hakkındaki aşağıdaki ifadesinde, zihinsel düzeyi ima eder: "Genel eğilimler intihara eğilimli kişileri 'zayıf noktaları'ndan dışardan etkilerler" (1972).

Lukes (1972), konuyu daha ileri götürür ve *İntihar*'da bulunan 'saldırganca sosyolojist dil"in altında sosyal psikolojik bir teori bulunduğunu öne sürer. Bu teorinin bir kısmını bireylerin toplumsal hedeflere bağlanma ihtiyacında oldukları düşüncesi oluşturur. Bir başka kısım, bireylerin tüm kişisel özerkliklerini yitirdikleri toplumsal hedeflere bu kadar bağlı olamayacakları düşüncesidir. Son olarak, yukarda tartıştığımız gibi, Durkheim'in inancına göre, bireylerin tutkuları vardır ve bu tutkularla mücadele edemezler ve onlar sadece bu tutkuları kısıtlandığında özgürlüklerini kazanırlar.

İntihar'da üç temel intihar tipiyle ilişkili özel bilinçli ifadeler bulmak mümkündür:

> Bu öznel durumlar, bizzat, bireyi intihara iten toplumsal koşulların sonuçlarıdırlar... Bencil intihar ya melankolik isteksizlik ya da Epikürcü kayıtsızlık biçimindeki genel bir depresyonla karakterize edilir... Anomik intihara kızgınlık, hayal kırıklığı, sinirlilik ve öfkeli bezginlik eşlik ederken... özgeci intihara serinkanlı bir görev duygusu, mistik bir gayretkeşlik veya mülâyim bir yüreklilik eşlik eder.
>
> (Pope, 1976)

Durkheim, tüm bu intihar tiplerine eşlik eden bilinç durumlarının yeterince farkındadır. İlgisinin sürekli büyük-ölçekli konulara yönelik olduğu düşünülürse, bunların onun açısından ikincil önemde oldukları açıktır. Hatta Nisbet gibi gayretli bir destekçisi bile, Durkheim'in bireysel bilince daha fazla ilgi göster-

mesini arzular: "İtiraf edildiği gibi, Durkheim'in, toplumdaki kollektif temsillerin özellikle insanın toplumla insanî, çoğu kez yaratıcı biçimdeki ilişkilerini yansıtan bireysel temsillere dönüştürülme mekanizmalarına daha fazla ilgi göstermesi arzulanırdı" (1974). Lukes aynı noktaya değinir: "[Durkheim'in] toplum üzerindeki aşırı yoğunlaşması, bireylerin toplumsal koşulları algılama, yorumlama ve onlara tepki verme biçiminden ziyade toplumsal koşulların birey üzerindeki etkisini vurgulaması, sonunda onu, teorilerinin dayandığı sosyal psikolojik kabulleri açıklamadan ve eleştirmeden kullanmaya iter" (1972).

Zihinsel Kategoriler. Durkheim ve Marcel Mauss'un çalışmasında,[3] toplumsal yapının bireyin düşünce biçimi üzerindeki etkisi konusunda topluma öncelik veren bu eğilimin özel örneğini bulabiliriz. Esas olarak, Durkheim ve Mauss, toplumun aldığı biçimin düşünce kalıplarının aldığı biçimi etkilediğini öne sürer. Zihinsel dünyanın toplumsal dünyayı biçimlendirdiğine inananlara karşı çıkan bu yazarlara göre, toplumsal dünya zihinsel kategorileri biçimlendirir: "İnsanların toplumsal ilişkilerinin şeyler arasındaki mantıksal ilişkilere bağlı oldukları... iddiası, gerçek olmaktan ziyade, gerçeklikte, ilki ikincinin prototipini oluşturur" (Durkheim and Mauss, 1903). Özel büyük ölçekli yapılar (örneğin, aile yapısı ve ekonomik ve sosyal sistemler) mantıksal kategorilerin biçimlenmesinde rol oynasalar da, Durkheim ve Mauss'un ilgisi büyük ölçüde bir bütün olarak toplumun etkisine yoğunlaşmıştır:

> Toplum, basitçe, sınıflayıcı düşüncenin takip ettiği bir model değildir; sınıflama sistemi için ayrımlar olarak hizmet eden onun kendi ayrımlarıdır. İlk mantık kategorileri toplumsal kategorilerdir; ilk şeyler kategorisi insanların kategorileridir… Bunun nedeni, insanların gruplaşmış olmaları ve kendilerini gruplar biçiminde düşünmeleri, kendi düşünceleri içinde diğer şeyleri gruplaştırmaları ve başlangıçta iki gruplaşma biçiminin ayırt edilemeyecek ölçüde birbirine karışmasıdır.

Durkheim'in büyük-ölçekli toplumsal yapılar üzerine vurgusu en iyi şekilde toplumsal mantık kategorileri hakkındaki bu sözüyle anlatılabilir. Ancak, Durkheim bunlara tekabül eden süreçleri analiz etmez – zihinsel kategorilerin işleyiş biçimi, yeniden, toplumsal yapıları biçimlendirir.

Durkheim, daha yeterli bir sosyoloji yaratmak için, bilinci açıklanmayan bağımlı bir değişken olarak almak yerine, onunla daha fazla ilgilenmek zorundaydı. Neredeyse tamamen büyük-ölçekli olgulara odaklanma uygun sosyolojik bir modelin önemli unsurlarını dışarıda bırakır. Lukes Durkheim'in *İntihar*'ı üzerine tartışmasında bazı önemli noktalara parmak basar. O, oldukça haklı olarak, yeterli bir intihar açıklamasının toplumsal eğilimlerin incelenmesiyle bitemeyeceğini belirtir. Ona göre, "İntiharı –ve intihar oranlarını– açıklamak insanların niçin böyle bir girişimde bulunduklarının açıklamasını da *içermelidir*" (Lukes, 1972). Durkheim, ayrıca, bilincin bilimsel araştırma ve açıklamaya elverişli olmadığını söylerken hatalıdır. Böyle bir araştırma toplumsal hayat hakkında kısmi teorilerinin ötesine geçtiğimizde yapılabilir ve yapılmalıdır. Bilincin varlığı kabul ederken onu incelemeyi reddetmek hiçbir şeyi çözmez. Daha dar bir bilim anlayışına bağlılığı, bilinci incelemeyi reddeden daha radikal ifadeler oluşturma eğiliminde olduğu gibi, Durkheim'i yanlış yola sevk eder:

> O, sadece, "toplumsal" olguların tümüyle "bireysel" olgulara göre açıklanamayacağını iddia etme gereğini duydu. Aksine o, bireysel olguların sadece toplumsal olgulara göre açıklanabileceğini öne sürmüştür... Hiçbir toplumsal olgunun, gerçekte çok az insanî etkinliğin toplumsal faktörlere açık veya örtük gönderimde bulunmadan tanımlanamayacağı veya yeterince açıklanamayacağını ileri sürseydi yeterli olacaktı.
>
> (Lukes, 1972)

Durkheim, ayrıca, toplumsal süreçte bilince aktif rol tanımaz. Onun sisteminde insanlar genelde toplumsal güçlerin kontrolü altındadırlar; bu sistemleri aktif olarak kontrol edemezler. Bu tespit, Wllwork'u, "temel zayıflık... Durkheim'in *aktif* ahlâkî yargıyı hesaba katmamasıdır." iddiasına götürür (1972). Durkheim aktörlere çok az bağımsızlık tanır ( ). Aktörler maruz kaldıkları çoğu, belki de bütün ahlâkî ilkeleri reddedebilirler. Durkheim, özerklikten onunla ilişkili ahlâk normlarını kabul çerçevesinde söz eder. Bireyler ahlâkî kısıtlamayı kabul etme ve kendilerini bu normları içselleştirerek kontrol altında tutma yeteneğinde görülür. Ancak, Wallwork'ün belirttiği gibi, özerklik çok daha aktif bir bileşendir: "Özerklik ayrıca bilinçli araştırma, kendiliğinden inisiyatif, yetkin hâkimiyet ve yaratıcı kendini gerçekleştirmeyi içerir... Çocuk, aynı zamanda, kendi irade, inisiyatif ve yaratıcılığını kullanmaya teşvik edilmelidir" (1972).

---

[3]

Gerçekte, Durkheimci gelenek içinde çalışan Piaget'nin yaptığı bilişsel süreçler araştırması, bireysel yaratıcılığın toplumsal hayatın önemli bir bileşeni olduğunu gösterir. Wallwork, Piaget, (ahlâk gelişimindeki bilişsel süreçleri araştıran) Lawrence Kolhberg, ve diğerlerinin araştırmalarını özetlerken şu tespitte bulunur:

> Kültürel koşullanmaya ek olarak, öznenin bilişsel etkinliği tecrübelerin oluşumunda gereklidir. Piaget ve Kohlberg, araştırmaları sonucunda, ahlâkî deneyimin özellikle fenomenolojik karakterinin, öznenin kültürel koşullanmaya uyumu kadar onun bilişsel inşasının bir ürünü olduğu yargısına ulaşır.
>
> (Wallwork, 1972)

Başka deyişle, daha tam bir sosyoloji daha yaratıcı bir aktörü ve yaratıcı süreçleri daha derinden kavramayı gerektirir.

Çoğu görüşün aksine, Durkheim'in, zihinsel süreçler hakkında söyleyecek çok şeyi olduğunu gördük. Ancak, onun teorik sisteminde zihinsel süreçlerin kenarda kalması görüşlerini belirsiz ve özelliksiz kılar. Daha kötü olanı, onun çalışmasının mantığının daha pasif bir aktör imajına götürmesidir, halbuki, bana göre, aktif bir aktör tam anlamıyla yeterli sosyolojik bir teorinin temel bir bileşenidir.

BİREYSEL EYLEM VE ETKİLEŞİM

Durkheim'in bireysel eylem ve etkileşim üzerine çalışması oldukça zayıftır. Onun sisteminde ima edilen, büyük-ölçekli olgular düzeyindeki değişimlerin bu düzeydeki yarattığı farklı değişimlerdir, ancak bu değişimler ayrıntılı olarak ele alınmaz. Örneğin, eylem ve etkileşimin doğasının mekanik dayanışmalı toplumlarda organik dayanışmalı toplumdakilerden oldukça farklı olduğu açık olarak görünür. Mekanik dayanışmalı bir toplumdaki birey, muhtemelen kollektif bilinç ihlâl edildiğinde öfkelenecek ve ihlâlciye karşı ani ve saldırgan tepki gösterecektir. Aksine, organik dayanışmalı bir toplumdaki bir birey muhtemelen polis çağırma veya mahkemede dava açma gibi daha ölçülü bir yaklaşım içinde olacaktır.[4] Benzer şekilde, Durkheim'in *İntihar*'da, intihar oranlarındaki değişmeyi araştırmasının ardında, bireysel eylem ve etkileşimin doğasının toplumsal eğilimlerdeki değişimlerin sonucu olarak değiştiği kabulü yatar. İntihar oranları bireysel düzeydeki değişikliklerin kümülatif ölçümleri olarak kullanılır, ancak bu değişimlerin doğası ayrıntılı olarak açıklanmaz. Durkheim'in çalışmasındaki benzer noktalara değinilebilir, ancak kritik önemde olan bireysel eylem ve etkileşimin Durkheim'in çalışmasında büyük ölçüde analiz edilmemiş olmasıdır.

ÖZET

Emile Durkheim, diğer klâsik sosyolog teorisyenlerden daha tutarlı bir teori ortaya koymuştur. O teorik yönelimini açıkça ortaya koyar ve çeşitli özel çalışmalarda kullanır. Destekleyicileri Durkheim'in düşüncesinin açıklığının bu tutarlılıktan kaynaklandığını söylerken, aleyhindekiler bu açıklığın onun teorisinin nispî basitliğinin sonucu olduğunu öne sürerler. Her ne olursa olsun, Durkheim'in düşüncesinin özünü aktarmak diğer klâsik teorisyenlerinkinden daha kolaydır.

Durkheim'in teorisinin özü onun toplumsal olgu anlayışında yatar. Durkheim'in iki temel toplumsal olgu tipi ayırt eder –maddî ve maddî-olmayan. Her ne kadar maddî toplumsal olgular (örneğin, işbölümü, dinamik yoğunluk ve hukuk) onun teorik girişimlerinde nedensel öncelikli bir yer işgal etseler bile, Durkheim'in teorik sistemindeki en önemli büyük-ölçekli güçleri oluşturmazlar. Durkheim için en önemli ilgi merkezi maddî-olmayan toplumsal olgulardır. Durkheim onlardan bazılarıyla ilgilenir: bunlara kollektif bilinç, kollektif temsiller ve toplumsal eğilimler dâhildir.

Durkheim'in intihar araştırması onun çalışmasında maddî-olmayan toplumsal olgulara verdiği öneme iyi bir örnek oluşturur. Onun temel nedensel modelinde, maddî-olmayan toplumsal olgulardaki değişimler nihayetinde intihar oranlarındaki değişikliklere neden olurlar. Durkheim dört intihar tipinden söz eder: bencil, özgeci, anomik ve fatalist. Ayrıca o, bunlardan her birinin toplumsal eğilimlerdeki farklı değişikliklerden nasıl etkilendiklerini gösterir. İntihar araştırması Durkheim ve destekleyicileri tarafından sosyo-

[4] Her ne kadar, bazı örneklerde (sözgelimi, bir bebeğe saldırıda), insanlar her iki toplum tipinde de şiddetli tepki göstereceklerdir. Nitekim, bir ölçüde, iki toplum arasındaki farklılıklar suçun doğasına bağlıdır.

lojinin sosyal bilimlerde haklı bir yer işgal etmesinin kanıtı olarak alınır. Bununla beraber, intihar gibi bireysel bir edimi açıklayabildiğinde, sosyolojinin kesinlikle, toplumsal hayatın diğer, daha az bireysel yanlarını açıklamakta kullanılabileceği öne sürülür.

Maddî-olmayan toplumsal olgular üzerine ilgisi ve sosyoloji için özel bir alan belirlemeye çalışırken sarf ettiği bazı talihsiz sözler dikkate alınarak, Durkheim bazen metafizik, "grup-zihni" yönelimi içinde olmakla suçlanmıştır. Durkheim, görüşte savunulamaz bazı ifadelerine rağmen, grup zihnine inanmaz ve, gerçekte, oldukça modern bir kültür anlayışına sahiptir.

Durkheim, daha sonraki çalışmasında kültürün bir başka yönü, yani din konusuna yoğunlaşır. O, ilkel din analizinde, dinin toplumun sosyal yapısındaki köklerini göstermeye çalışır. Belirli şeyleri kutsal diğerlerini dindışı olarak tanımlayan toplumdur. Durkheim, ilkel totemizm analizinde dinin toplumsal kaynaklarını ve onun klanın toplumsal yapısındaki köklerini gösterdi. Ayrıca, totemizm ilkel bir dinde tezahür eden özel bir kollektif bilinç biçimi olarak görülür. Onun kaynağı, tüm kollektif ürünlerin kaynağında olduğu gibi, kollektif coşkulanmada yatar. Nihayetinde, Durkheim, din ve toplumun bir ve aynı şey, aynı genel sürecin iki farklı görünümü olduğunu ileri sürer.

Durkheim, toplumu Tanrıyla özdeşleştirdiği ve toplumu tanrılaştırdığı için, toplumsal devrime taraftar değildir. Aksine o, toplumun işleyişindeki aksaklıkları gidermeye çalışan bir sosyal reformcu olarak görülebilir. Halbuki Marx kapitalistler ve işçiler arasında uzlaşması mümkün olmayan farklılıklar görürken, Durkheim bu grupların meslek birlikleri içinde bütünleştirilebileceğine inanır. O, bu ilişkilerin modern dünyaya bir ölçüde kollektif ahlâk kazandırmakta ve modern işbölümünün tedavi edilebilir bazı rahatsızlıklarını gidermekte kullanılabileceğini ileri sürer. Ancak nihayetinde, bu dar, yapısal reformlar gerçekte modern dünyaya musallat olan genel kültürel problemleri çözemeyecektir. Burada Durkheim, "birey kültü" olarak adlandırdığı tuhaf bir modern kollektif ahlâk sistemine bazı umutlar bağlar.

Durkheim mikro düzeydeki olgular hakkında nispeten çok az şey söyler, ancak bu, onun ilgili konuda hiçbir görüş ortaya koymadığını söylemek değildir. O, insan doğası, sosyalleşme ve ahlâk eğitimi konusunda önemli görüşler ortaya koymuştur. Ancak, mikro-düzey olgular onun çalışmasında çoğu kez büyük-ölçekli değişimler tarafından belirlenen bağımsız değişkenler olarak alınır. Durkheim aslında bütün toplumsal gerçeklik düzeyleriyle ilgilense de, ilgisini büyük-ölçekte güçler ve onların bireysel düzeydeki nedensel etkilerine yoğunlaştırmıştır.